

T.C
GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE TÜTÜN SEKTÖRÜNÜN TARİHİ
VE EKONOMİK YAPISI

Hazırlayan
Murat ÖZDEMİR

İktisat Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Cumhuri ERDEM

TOKAT-2010

TÜRKİYE'DE TÜTÜN SEKTÖRÜNÜN TARİHİ
VE EKONOMİK YAPISI

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 02/07/2010

Jüri Üyeleri (Ünvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Doç. Dr. Rasim ÇETİN

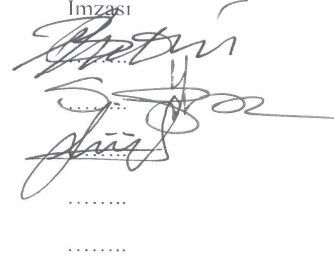
Üye : Doç. Dr. Sibel GÜNE BAL

Üye : Doç. Dr. Cümhur ERDEM

Üye : .....

Üye : .....

İmzası

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 21.06.2010 tarih ve 22 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa BALOĞLU
Enstitü Müdürü: ..... Enstitü Müdürü .....

Mühür
İmza

GAZIOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yaptığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

02/07/2010

Murat ÖZDEMİR

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans çalışmamda emeği geçen bütün hocalarıma, Tezimin planlanmasından bitimine kadar olan dönemde, karşılaştığım her türlü problemin çözümünde bilgi ve tecrübeleri ile bana yol gösteren ve yardımını hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Cumhur ERDEM'e, yine her konuda yardımına başvurduğum hocam Doç. Dr. Birol ÇETİN'e, Yüksek lisansa başlamam için beni teşvik eden hocam Mehmet Muhterem GÖZÜTOK'a ayrıca tüm sıkıntılı anlarımda yanımda olan maddi, manevi beni destekleyen aileme, eşime ve çocuklarıma teşekkürlerimi sunarım.

İTHAF

Bu çalışmayı; hayatım boyunca yanımda olan, her konuda beni destekleyen, yokluğuna alışamadığım, rahmetli babam İlhan ÖZDEMİR' e adıyorum.

ÖZET

Bu çalışmada, Dünya ve Türkiye tütün sektörü hakkında genel bilgiler verildikten sonra Osmanlı döneminden günümüze tütün, üretim ve ticaret boyutuyla ele alınmıştır. Türkiye ekonomisi açısından her dönem değerini koruyan tütünün, üretim ve ticaret politikaları incelenerek bugün gelinen noktaya hangi uygulamaların sebep olduğu tespit edilmeye çalışıldı. Son yıllarda üretilen tütün miktarının iç tüketimi ancak karşılayacak düzeyde olduğu saptandı. Tütün ithalatında oluşan artışın dikkat çekici olduğu, tütün fonunun kaldırıldığı takdirde yerli üretimin son bulabileceği öngörüldü.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Tütün, Üretim, Ticaret, Endüstri

ABSTRACT

In this study, After presented common informations about World and Turkish tobacco sector, production and trading dimensions of tobacco have been taken up from Ottoman period to today. By examining the trading and production politics of tobacco, it was tried to be determined which applications have been responsible fort he current tobacco position. It has been determined that the tobacco which has been produced last years is hardly on level to meet the domestic consumption. It has been predicted that the increase in the tobacco import is attractive and local production can come to an end if tobacco fon abolished.

Key Words: Turkey, Tobacco, Production, Trade, Industry

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ONAY SAYFASI	i
ETİK SÖZLEŞME.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
İTHAF.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER LİSTESİ.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
1.GİRİŞ	1
2.LİTERATÜR TARAMASI	6
3.MATERYAL VE YÖNTEM.....	11
3.1.MATERYAL	11
3.2.YÖNTEM	11
4.SEKTÖREL TANIMLAR.....	13
4.1.SEKTÖR SINIRLAMASI	13
4.1.1.Tarımsal Üretim (Yetiştiricilik).....	13
4.1.2.İşleme-Bakım.....	13
4.1.3.Endüstri	14
4.2.DÜNYA TÛTÛN TİPLERİ.....	14
4.2.1.Flue Cured Tütünler.....	14

4.2.2.Air Cured Tütünler.....	15
4.2.3.Fire Cured Tütünler	16
4.2.4.Sun Cured Tütünler.....	16
5.TÜTÜNÜN SEKTÖREL GELİŞİMİ	18
5.1.DÜNYA TÜTÜN SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ	18
5.1.1.Yaygınlaşma ve Tekelleşme	18
5.1.2.Endüstrileşme.....	21
5.2.TÜRKİYE TÜTÜN SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ	25
5.2.1.İmtiyazlar Dönemi	27
5.2.1.1.Reji.....	28
6.DÜNYA TÜTÜNCÜLÜĞÜNDE MEVCUT DURUM.....	31
6.1.DÜNYA TÜTÜN ÜRETİMİ.....	31
6.2.DÜNYA TÜTÜN TİCARETİ	34
7.TÜRKİYE TÜTÜN SEKTÖRÜ	38
7.1.TÜRKİYE'DE TÜTÜN YETİŞTİRİCİLİĞİ VE TİCARETİ.....	38
7.1.1.Osmanlı Dönemi Tütün Üretim ve Ticareti.....	38
7.1.1.1.Tütün Ticareti	40
7.1.2.Cumhuriyet Dönemi Tütün Üretim ve Ticareti	42
7.1.2.1.Tütün Üretim Bilgileri	45
7.1.2.2.Tütün Ticareti	47
7.1.3.Tekel Dönemi Tütün Üretim ve Ticareti	49
7.1.3.1.Tütün Üretim Bilgileri	52
7.1.3.2.Tütün Ticareti	54
7.1.4.Destekleme Alımları Dönemi Tütün Üretim ve Ticareti.....	56

7.1.4.1.Tütün Üretim Bilgileri	58
7.1.4.2.Tütün Ticareti	60
7.1.5.Serbest Piyasa Dönemi Tütün Üretim ve Ticareti	63
7.1.5.1.Tütün Üretim Bilgileri	65
7.1.5.2.Tütün Ticareti	67
7.1.6.Özelleştirme Dönemi Tütün Üretim ve Ticareti	70
7.1.6.1.Tütün Üretim Bilgileri	71
7.1.6.2.Tütün Ticareti	73
7.2.TÜTÜN İŞLEME-BAKIM.....	76
7.3.TÜTÜN ENDÜSTRİSİ.....	79
7.3.1.Tütün Mamulleri Üretim Bilgileri	81
8.SONUÇ VE ÖNERİLER.....	86
KAYNAKLAR	91
İNTERNET KAYNAKLARI	96

TABLOLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo:4.1.Flue Cured Tip Tütün Üreten Ülkeler	15
Tablo:4.2.Air Cured Tip Tütün Üreten Ülkeler	15
Tablo:4.3.Oriental Tip Tütün Üreten Ülkeler	16
Tablo:6.1.Virginia, Burley ve Oriental Tütün Üretici Ülkelerin Oransal Dağılımı	32
Tablo:6.2.Dünya Tütün Üretiminde Büyük Üretici Ülkeler.....	33
Tablo:6.3.2007 Yılı Dünya Tütün İthalatında İlk On Ülke	35
Tablo:6.4.2007 Yılı Dünya Tütün İhracatında İlk On Ülke	36
Tablo:7.1.Osmanlı Dönemi Tütün Üretim Miktarları 1	39
Tablo:7.2.Osmanlı Dönemi Tütün Üretim Miktarları 2	40
Tablo:7.3.Tütün İhracatı Yapılan Ülkeler ve Tütün Miktarları (1884-1914).....	41
Tablo:7.4.Cumhuriyet Dönemi Tütün Üretim Verileri.....	46
Tablo:7.5.Cumhuriyet Dönemi Tütün Üretici Bilgileri	47
Tablo:7.6.Cumhuriyet Dönemi Tütün İhracat Değerleri	48
Tablo:7.7.Tekel Dönemi Tütün Üretim Bilgileri (1939-1960).....	52
Tablo:7.8.Tekel Dönemi Üretici Bilgileri.....	53
Tablo:7.9.Tekel Dönemi Tütün İhracat Bilgileri (1947-1960).....	54
Tablo:7.10.Destekleme Dönemi Tütün Üretim Bilgileri (1961-1983).....	59
Tablo:7.11.Bölgeler İtibariyle Tütün Üretim Miktarları	60

Tablo:7.12.Destekleme Dönemi Tütün Üretici Bilgileri	60
Tablo:7.13.Destekleme Dönemi Genel İhracat ve Tütün ihracat Değerleri	61
Tablo:7.14.Serbest Piyasa dönemi Tütün Üretim Verileri	65
Tablo:7.15.Serbest Piyasa Dönemi Üretici Bilgileri	66
Tablo:7.16.Bölgelere Göre Tütün Üretici Sayıları	67
Tablo:7.17.Serbest Piyasa Dönemi Genel İhracat ve Tütün İhracatı Değerleri.....	68
Tablo:7.18.Serbest Piyasa Dönemi Tütün İhracatı	68
Tablo:7.19.Serbest Piyasa Dönemi Tütün İthalatı	69
Tablo:7.20.Özelleştirme Dönemi Tütün Üretim Bilgileri	72
Tablo:7.21.Özelleştirme Dönemi Üretici Bilgileri	73
Tablo:7.22.Özelleştirme Dönemi Tütün İhracatı	73
Tablo:7.23.Özelleştirme Dönemi Tütün İthalatı	74
Tablo:7.24.Tekel'in Tütün İşleme Üniteleri	76
Tablo:7.25.Tekel'in Tütün Bakım Depoları	77
Tablo:7.26.Türkiye İşlenmiş ve İşlenmemiş Tütün Stoklarının Dağılımı (1995-1998).	77
Tablo:7.27.Türkiye'de Tütün İşleme-Bakım ve Ticareti Yapan Kuruluşlar	78
Tablo:7.28.Türkiye Sigara Üretim ve Satış Miktarları	81
Tablo:7.29.Türkiye Tütün Mamulleri Endüstrisinde Önemli Kuruluşlar.....	84

GRAFİKLER LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Grafik:6.1.Dünya’da Üretilen Tütün Tiplerinin Oransal Dağılımı.....	31

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAT	: British American Tobacco
DB	: Dünya Bankası
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
IMF	: Uluslar arası Para Fonu
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülü
JTI	: Japon Tobacco International
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
ÖİB	: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
TAPDK	: Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTA	: Tütün, Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Anonim Şirketi
TEDB	: Tütün Ekserler Derneği Bülteni
USDA	: Amerika Birleşik Devletleri Tarım Bakanlığı

1.GİRİŞ

Günümüzde tütün kullanmanın sağlığa zararları bilinse de daha çok bizi ilgilendiren yönü, iktisadi değeri yüksek ticari bir bitki olmasıdır. Çiftçiye tarlasında ürettiği bir tarım ürünü, tüccara ticaret malı, sanayiciye bir hammadde, tiryakiye keyif aracı olan tütün, ülke ekonomileri için ise üretimi, tüketimi, ticareti ve sanayisiyle önemli bir gelir kaynağıdır.

Ticari bitkiler içinde dünya’da en yaygın üretimi ve tüketimi yapılan ürünlerden olan tütün, keşfinden itibaren çeşitli maksatlar ve şekillerde kullanılmıştır. Günümüzde tütün tüketiminin en yaygın şekli sigara olup, dünya tüketiminin %85’ini kapsamaktadır. Yaklaşık 100 ülke tütün yetiştirmektedir (Otan ve Apti, 1989). En fazla üreten ülkeler Çin, Hindistan, Brezilya, ABD, Endonezya, Malawi, Türkiye’dir. Bu ülkeler dünya tütün üretiminin %80’den fazlasını karşılamaktadır (France-Tabac).

Dünya genelinde tütün kullanımını engellemeye yönelik kanunlar ve yasaklamalar olmasına rağmen, dünya tütün tüketim ortalaması sürekli artmaktadır. Bu artış daha çok gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde ki planlanmış nüfus ve gelir artış eğilimi tütün talebini azaltmaktadır. Bu sebeple dünya tütün üretimi gelişmekte olan ülkelerde artarken, gelişmiş ülkelerde ki tütün üretimi destekleme politikalarında ki baskı üretimi azaltmaktadır (FAO).

Dünyanın en karlı sektörlerinden biri olan tütün endüstrisi, gelişmiş ülkelerin çok uluslu dev firmaları tarafından yönlendirilmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki tütün tüketiminin gerilemesi bu firmaların faaliyetlerini gelişmekte olan ülkelere yöneltmesini sağlamıştır. Nitekim ülkemizde tütün sektöründe faaliyette bulunan firmalar bu söylemi kanıtlayıcı niteliktedir. Türkiye dünya tütün tüketiminde önde gelen ülkelerin başındadır. A.B.D Tarım Bakanlığı verilerine göre 1990-1999 yılları arasında

Türkiye’de sigara tüketimi % 52,18 artmıştır (Önder, 2003). Bu artış ile Pakistan ve Bulgaristan’dan sonra üçüncü sırayı almaktadır. Çok uluslu firmaların gayretleri kendi ülkelerinde günden güne daralan tütün sektörünü geliştirmekte olan ülkelerin pazarları ile genişletmektedir. Nihayetinde Türkiye’de olduğu gibi, özelleştirme uygulamalarının sıkça görüldüğü bu ülkelerde ki sigara sektörleri, çok uluslu firmaların ellerine geçmişlerdir.

Türkiye’de tütün tüketiminde görülen artışın tersine, üretimde ki düşüş şaşkınlık verici boyutlardadır. 2000’li yılların başında 200 bin ton civarı iken son yıllarda 90 bin tona kadar gerilemiştir (Tütüneksper). Tütün tüketiminde bir azalma meydana gelmemekle birlikte üretimde ki düşüş, gelecek dönemlerde sektörde tütün temini sıkıntısı yaratabilecektir (Tekay, 2005: 4).

Dünya’da saygın bir yeri olan Türk tütünü, ülkemizin önemli tarım ürünlerindedir. Coğrafi koşullarımızla uyum içinde olması sebebiyle başta Ege, Karadeniz, Doğu-Güneydoğu, Marmara-Trakya gibi bölgelerimizde yetişmektedir. “Bölgelere göre ekolojik faktörler ve çeşitli karakteristikleri nedeni ile sigara harmanlarının aranan tütünlerindedir” (Gür, 1986: 72).

Tütünün, ülkemiz ekonomik ve sosyal yapısında önemli yeri vardır. Gerek üretici ailelere, gerekse işlenmesi ve sigara imalatı dolayısıyla oluşan istihdamı ile yine en önemli kullanım amacı olan sigara tüketimine uygulanan vergilerle, devlet gelirlerine katkısı büyüktür (Tümgazete).

Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu (TAPDK) verilerine göre; Türkiye tütün piyasasında 2009 itibari ile 51 firma faaliyette bulunurken, tütün ihracatının 2008 yılında 152 bin 33 ton olarak gerçekleşmiştir. Yapılan bu ihracat ekonomiye 428 milyon 442 bin 344 dolar katkı sağlamıştır. 2009 yılı Eylül ayı sonu itibariyle 70 bin 711 ton tütün ihracatının ise ekonomiye katkısı 361 milyon 767 bin 686 dolardır. Yine bu dokuz

aylık dönemde 15,9 milyar adet sigara, yaklaşık 8 bin ton kıyılmış tütün ve 9,7 ton nargilelik tütün mamulü ihracatı gerçekleştirilmiş, karşılığında 214,5 milyon dolar gelir elde edilmiştir.

Ayrıca tütün mamulleri piyasasında 7 firma 240 sigara çeşidiyle faaliyet gösterirken, 2009 yılının ilk dokuz ayında 96,8 milyar adet sigara üretimi, 80,8 milyar adet sigara tüketimi gerçekleşmiştir. 14,9 milyar Türk Lirası (TL) tutarındaki satış hâsılatından yaklaşık olarak 10,9 milyar TL vergi geliri tahsilâtı yapılmıştır (Tümgazete). Ülkemizin kriz dönemlerinde IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlardan rica-minnet sağladığı kredileri düşündüğümüzde, sigara tüketiminden elde edilen gelirin algılanması kolaylaşacaktır.

Gerek özelleştirme çalışmaları, gerekse Avrupa Birliği (AB) uyum sürecinde verilen taahhütler neticesi Türk tütüncülüğü büyük zarar görmüş, bugün üretim iç piyasa ve ihracat miktarını karşılayamaz duruma gelmiştir. 2000’li yıllarda 583.474 olan ekici sayısı önemli ölçüde azalma göstererek, 2009 yılında tütün üretmek için 80.766 üretici sözleşmeli tütün üretim bildiriminde bulunmuştur (TAPDK).

Ülkemizde tütün genelde aile işletmeciliği şeklinde üretilmektedir. Bir aile içinde birden fazla ekici cüzdanına sahip üretici bulunabilmektedir. Türkiye genelinde, bir tütün ekici ailesi içinde fiilen tütün yetiştiriciliğine katılan toplam aile fert sayısının üç kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bu tahmine dayanarak ülkemizde tütün tarımıyla 1,5-2 milyon kişinin uğraştığı hesaplanmaktadır (DPT, 2000: 48).

Üretimi, sanayisi ve ilgili sektörlerde çalışanıyla birçok insanın geçimini sağlayan verimsiz ve kırsal toprakların bitkisi tütünün, alternatif ürünü yok denecek kadar azdır. Ülkemizde üretimi yapılan bölgelerimiz için önemli gelir kaynağıdır. Örneğin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Bitlis’te pazarlanan bitkisel üretim değerinin

yarıya yakını, Batman ve Adıyaman'da ise yarıdan fazlasının tütünden elde edilmesi bu kentlerde sanayinin de gelişmemiş olmasıyla birlikte değerlendirildiğinde bu illerin ekonomisinde tütünün oldukça önemli bir değere sahip olduğu söylenebilir (Ataseven, 2005: 23-24).

Tütünden devlet desteğinin çekilmesi diğer ürünlere kıyasla çok daha fazla olumsuzluklar içermektedir. Çünkü tütün, diğer ürünlerden farklı olarak; üretim, muhafaza ve pazarlama safhalarında farklı katma değerler istemektedir. Bunun yanında tütünün üretim-satım devreleri yaklaşık 14 ayı bulmaktadır. Diğer ürünlerde olduğu gibi rastgele bir kısmının veya tamamının satıma sunulması mümkün değildir. Bir sanayi ürünü olan tütünün ancak bu amaçla ve belirli kesimler eliyle alınıp satılması mümkündür. Ayrıca ülkemizde tütün tarımı daha çok kırsal alanlarda, sulu tarıma elverişli olmayan ve besin yönünden kısmen zayıf topraklarda gerçekleştirilmektedir. Emek yoğun bir tarım şekli olan tütün ziraatından 7-8 dekar arazide gerçekleştirilen tütün üretimi ile bir ailenin geçimi sağlanabilmektedir. Dolayısıyla tütün üretiminin yapıldığı, sulama imkânı kısıtlı olan bu ölçüde bir alandan, diğer tarımsal ürünlerden hiç biri ile bir aile geçimi sağlanacak düzeyde gelir elde etme olanağı bulunmamaktadır (Işık, 2001: 31).

Sektörün yaşadığı bu sorunlar ilk kez bizim ülkemizde yaşanmamaktadır. Tütün üretimi yoğun olan AB ülkeleri de bu süreçten geçmiştir. Ancak AB sektörü düzenlemek için üretim planlaması, prim ödemesi ve gerektiğinde tütün alımı yapan ödeme ajansları ve müdahil kurumlar kurmuş, uzun yıllardan beri bunu uygulamaktadırlar. Bu kuruluşların uygulamaları sayesinde doğabilecek sorunların ciddi oranda önüne geçilmiştir. Prim ödemeleri ve müdahale alımları sayesinde AB tütün

ekicileri, gelir düzeylerini önemli ölçüde korumuşlar ve topraklarını terk etmek zorunda kalmamışlardır (Tekay, 2005: 4)

Ülkemizde yüzyıllardır üretimi yapılan tütünün, topraklarımıza girişinden, günümüze kadar olan uzun dönemi üretim ve ticari boyutuyla tahlil ederek, dünya tütün sektöründe ki yerimizi ve tütünün ülkemiz için önemini gözler önüne sermek, yine tütün sektörümüzde yaşanan gelişmeleri ortaya koymak amaçlanmıştır.

2.LİTERATÜR TARAMASI

Aral (1986) 1960'lı yılların ortalarından itibaren çok uluslu sigara yapımcılarının, ülkemizin sigara sektörünü ele geçirme girişimlerinin başladığını belirtmektedir. Bu dev sigara yapımcıları ürettikleri sigara ve dolayısıyla Virginia ve Burley tütünleri için yeni pazarlar bulma gereksinimleri neticesinde gelişmekte olan ülkelerde ki faaliyetlerini arttırmışlardır. 1980'li yıllardan sonra da oldukça başarılı sonuçlar aldıklarını söylemektedir.

Çamaş (2006) göre çok uluslu şirketlerin olağanüstü çalışmaları ile son 20 yılda içim zevki büyük oranda değiştirilmiş ve şirketlerin dünya tütün ve sigara sanayi üzerine etkileri daha da artmıştır. Bu gelişmelerden ülkemizde nasibini gereğinden fazla almış ve Türkiye Tekeli bunu sadece izleyici olarak takip etmiştir. Günlük politikalar ile ne üretirsen ben alırım mantığı son 10 yıldır tutmamıştır. Türkiye son yıllarda 250-300 bin ton olan Türk tütünü üretimini 150-200 bin tonlara geriletmiş, bu alanda dünyanın en iyi ihracatçısı konumunu sürdürmesine rağmen önemli zaafa uğramıştır.

Ceylan (1995) tütün politikasının ülke ekonomisi ve ekonomi politikaları ile ilişkisini incelemiş, Tütün sanayinde değişen tüketici zevklerine uygun üretimde bulunmak için yapılması gereken yatırımların maliyet değerlerinin giderek arttığını tespit etmiştir. Gerek iç tüketimde gerekse dış pazarlarda değerlendirilmesi mümkün olmayan tütün çeşitlerinin üretim miktarlarının giderek artması stok birikimini hızlandırmıştır. Türk tütüncülüğünde üretim, fiyat, dış ticaret ve sanayi alt grupları arasında dengesizlikler tespit etmiştir. En büyük sorunların başında etkin üretim planlaması yapılmaması ve neticesinde aşırı stoklar gelmektedir.

İncekara (1986) üreticinin daha iyi korunabilmesi ve üretilen tütünün memleket ekonomisine daha yararlı olabilmesi için tütün üretiminde planlı, programlı ve tütünde

kaliteye özel bir dikkat göstermenin yanında aşırı ve satış kabiliyeti olmayan stok birikimlerinden kaçınmak gerektiği vurgulamıştır. Tütün ihracatçısı ülkelerin ellerinde ki artık stoklar satış ve pazarlık güçlerini azaltarak, maliyet üzerinde de olumsuz etkiler yapmaktadır. İç tüketim ve ihracat seviyesinin muhafaza ve geliştirilmesi, öncelikle kaliteli üretimden geçmektedir. Ancak yüksek kaliteli de olsa üretim miktarlarının iç tüketim, ihracat ve dengeli bir stok seviyesi ile sınırlı olması büyük önem taşımaktadır. Fakat hiçbir dönem üretim dengesi sağlanamamıştır.

Tanrıverdi (1990) yaprak tütün üretim, alım, pazarlama ve ticaretinde aksaklıkların ihracatımıza yansımalarını, ihracat miktarlarında ve ihraç edilen tütün kalitesinde %25 azalma meydana getirdiğini saptamıştır. Yine yabancı sigara firmalarıyla ortaklık teşkilinde, AB içinde ki tecrübelerde dikkate alınarak Türkiye’de kurulmakta olan tütüne ilişkin sistemin çökmemesine, Türk Tütün Sanayi’nin AB’ye katılması halinde en verimli durumda olması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Otan ve Apti (1989) Dünya’da her yıl üretilen 6,5 milyon ton tütünün yaklaşık 200 bin tonu ülkemiz tarafından üretilmektedir. Bu üretimle ülkemiz 6. sırada bulunmaktadır. İlk sıralarda bulunan ABD, Çin, Hindistan gibi ülkeler büyük yapraklı tütünler üretmekte, ülkemiz ise şark tipi tütünlerin öncülüğünü yapmaktadır. Yaklaşık 1,5 milyon ton olan dünya yaprak tütün ihracatının % 15-20’sini şark tütünü oluşturmaktadır. 250 bin ton olan şark tütünü ihracatının büyük bir bölümünü ülkemiz karşılamaktadır.

Özavcı (2007) araştırma sonuçlarına göre Türk tütün sektöründe özellikle üretim politikasında eksiklikler saptamış, 2006 yılında ki dış ticaret değerlerine göre, ülkemiz için tütün üretiminin hala değerini koruduğunu, özellikle şark tipi tütün ihracatı

bakımından Türkiye'nin lider konumunun devam ettiğini ve diğer ülkelerle rekabet edebilir durumda olduğunu saptamıştır.

Gümüş ve Güler (2005) çalışmalarında ülkemizdeki tütün sektörü mevcut uygulamalarını genel hatları ile ele alarak; Türkiye tütün sektöründe meydana gelen değişimler ve 2002 yılında yürürlüğe giren yeni yasanın uygulamada ne gibi sonuçlar doğuracağı konularında tespitlerde bulunmuşlardır. Ayrıca Çin, Kırgızistan gibi bazı Asya ülkelerinde düşük maliyetlerle gerçekleştirilen ve giderek artan oriental tütün üretimi de Türkiye'deki tütün üretimi için bir tehdit olabileceğini vurgulamışlardır.

Özkul ve Sarı (2008) çalışmalarında tütün sektörünün genel bir değerlendirilmesini yaparak, ülkemizin deki üreticinin piyasada ki mevcut düşük fiyatlarla üretime devam edemeyeceğini bilen çok uluslu firmaların ve onlara tütün sağlayan yerli firmaların üretimi başka ülkelere kaydırmaya çalıştığını belirtmektedirler. Türk tütünün desteklenmediği takdirde, zaman içinde özellikle 400 yıldan bu yana tütün üreten dağ köylerinin de şehirlere göçünün kaçınılmaz olacağını vurgulamışlardır. Tütün üretiminden başka alternatifi olmayan köyleri politik etkilerle değil, objektif kriterlere göre tespit edip, orta ve uzun vadede tütüncülüğümüzü bu yörelere kaydırmak ve tütün üzerinden sağlanan gelirden üreticiye destek vermek gerektiğini belirtmektedirler.

Kayıkçı (2005) çalışmasında ülkemizde, 1980 sonrasında karma ekonomi yerini 24 Ocak 1980 kararları ile serbest piyasa ekonomisine bırakması, devletin küçültülmesi ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) özelleştirilmesi, bu bağlamda Türkiye'nin tütün politikasında ki dönüşümü incelemiştir. IMF ve DB'ndan koşullu kredi alabilmek için tütün piyasasını serbest rekabete açıcı bir politika izlendiğini ve izlenen bu politikanın hükümetler için borç ödemelerinin sürekliliğini sağlamak anlamına geldiğini ortaya koyduğunu belirtmektedir. Yani, bu dönemde izlenen tütün politikasını büyük ölçüde

dış dinamiklerin şekillendirdiğini vurgulamıştır. Uygulanan bu politikaların işsizlik, terör, sağlık sorunları vb. olası sonuçları, sadece Tekel çalışanlarını değil, 520 bin ekici ile ailelerini dolayısıyla tüm toplumu etkileyeceği için, uygulanan bu politikanın “makro nitelikli” bir politika olduğunu belirtmiştir.

Ataseven (2005) çalışmasında Türkiye ve AB tütün sektörünü incelemiş, temel farklılıklar ve benzerlikler ortaya konularak, Türkiye'nin AB tütün sektörüne uyum sağlayabilmesi için alınacak önlemleri açıklamaya çalışmıştır. Genel itibari ile Türkiye'de tütün üretiminde aşırı artışların olmasına rağmen bu konuda ki önlemlerin yetersiz olduğunu tespit etmiştir. Türkiye'nin genel tarım politikasıyla uyumlu olacak şekilde üretim, kullanım ve ticaret dengesini oluşturacak bir tütün politikasına ihtiyacı olduğunu belirtmektedir.

Tekay (2004) göre AB tütün sektöründe ki uygulamaları ekonomik olarak incelendiğinde; prim ödeme sistemi uluslar arası yaprak tütün fiyatları dikkate alınarak bir çıpa gibi kullanılmış, yaprak tütün maliyetlerinin yükselmesinin ve tabi ki sigara firmalarının tütün ithalatının önüne geçilmeye çalışılmış, önemli ölçüde başarı sağlanmıştır.

DPT (2007) 1999 yılına kadar sürekli artış eğiliminde olan sigara tüketimi 1999 yılında resmi olarak 114 milyar âdete ulaşmış, ardından hafif bir gerileme göstererek müteakip yıllarda yaklaşık 110 milyar adet civarında gerçekleşmiştir. Bunun iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi son yıllarda Türkiye'ye yasal olmayan yollardan giren kaçak ve sahte sigara satışlarıdır. İkincisi ise 4207 sayılı Kanun ile pek çok kapalı alandaki sigara içme yasağı ve sigaranın sağlığa zararlı olduğu yönündeki halkın bilinçlenerek sigarayı bırakması olarak değerlendirilebilir.

Dikmen (2005) çalışmasında, 1970 yılından beri ülkemizde sigara tüketiminin arttığını belirtmektedir. 1970-2000 yılları arasında ekonomik krizler, yüksek enflasyon oranı, nüfus artış hızındaki yavaşlama, kişi başına GSMH oranında meydana gelen düşmeye karşı sigara tüketimi 1970 yılında 37.506 milyon paketten 2000 yılında 115.000 milyon pakete çıkmıştır. Sigara tüketimi yaklaşık % 207 oranında artmıştır. Yetişkin (15 yaşından büyük nüfus) başına tüketim 1990 yılında 86,9 paket iken, bu rakam 2000 yılında 121 pakete çıkmıştır. Amerika'da sigara içme yaygınlığı 62 milyon sigara tüketicisi ile nüfusun % 23,2'dir. Türkiye'de sigara içme yaygınlığı ise 26 milyon sigara tüketicisi ile % 42'dir.

3.MATERYAL VE YÖNTEM

3.1.MATERYAL

Araştırmanın konusu olan Türkiye Tütün Sektörünün daha iyi kavranabilmesi için öncelikle literatürde ki tütün ve dünya tütün piyasaları verilerinden yararlanılmıştır. Sektörün gelişiminde edinilen bilgilere paralel Türkiye’de tütün piyasası hakkında yapılan çalışmalardan, ilgili kuruluşların istatistiki verileri, raporları ve düzenlediği sempozyum notlarından yararlanılmıştır.

Ülkemizde uzun yıllar Tütün Piyasası ile doğrudan ilişkili bir kurum olan “TEKEL” yeni adı ile TTA Yaprak Tütün İşletmeleri veri kaynaklarından, yine ülkemizde tütüne uygulanan yasal düzenlemelerden (Yasa, Yönetmelik, Kararname) faydalanılmıştır.

3.2.YÖNTEM

Türkiye’deki tütün sektörü incelenmesinde ilk etap, Osmanlı döneminde tütünün ülkemize girişinden, Reji Şirketinin faaliyetlerine son verilmesine kadar olan kısım, bir bütün halinde ele alınmıştır.

Cumhuriyetimizin kuruluş yıllarından, Tekel İşletmelerinin kurulmasına kadar olan kısım ayrı incelenecektir. Tekel’in kuruluşundan itibaren geçirdiği evreler, karma ekonomi uygulamalarından, serbest piyasa ekonomisine geçilen tarihe kadar ayrı ele alınacaktır. Serbest piyasa ekonomisinin tütün sektörüne etkileri, özelleştirme uygulamaları ve nihayet günümüze kadar gelen tütün piyasası politikalarının incelenmesi, uygulanan politikaların sonuçları, tütün piyasası için yapılabileceklerin tespit edilmesi, amaçlanmıştır.

Tütün sektörü Osmanlı’dan günümüze çok uzun bir dönemi kapsamaktadır. Bu çalışmada tütün sektörünün daha çok üretim, tüketim ve ticareti ile ilgili kısımları ele

alınmaya çalışılmıştır. Konu uzun bir tarihi süreci içerdiğinden, bölümler tütün sektöründe önemli sayılabilecek gelişmelerin olduğu dönemler ile ilişkilendirilerek konunun dağılmamasına özen gösterilmiştir. Bazı dönemler de ihtiyaç duyulan verilere ulaşılmada yaşanan güçlük daha önce yapılmış, yüksek lisans ve doktora tezlerinden yararlanılarak aşılmaya çalışılmıştır.

Tütün sektöründe ihtiyaç duyulan veri kaynaklarını temin eden kuruluşlarda ki verilerin tutarsızlığı ayrı bir sorun olmuştur. Böyle durumlarda, birden çok kaynaklardan verilerin doğruluğu teyit edildikten sonra kullanılmıştır. Teyit edilemeyen verilerden mümkün oldukça kaçınılmıştır.

4.SEKTÖREL TANIMLAR

Tütün, bitki sistematğinde patlıcangiller familyası, Nicotiana cinsi içerisinde yer alır. Nicotiana cinsine ait 65 türü vardır. Bu türlerden sadece Nicotiana tabaccum ve Nicotiana rustica türleri, tütün mamülleri yapımında yapraklarından yararlanılan kültür formlarıdır. Amerikan kökenli tek yıllık bir bitkidir. Dış koşullara bağlı olarak sıcak bölgelerde iki veya daha çok yıllık olabilmektedir. Tütün Bitkisi kök, gövde ve yapraklardan oluşmaktadır. En önemli ve yararlanılan kısmı yapraklardır. Tütünü diğer bitkilerden ayıran etken, yapraklarında nikotin¹ bulunmasıdır. Bu nedenle keyif maddesi olarak kullanılmaktadır (Otan, Apti, 1989: 10-11).

4.1.SEKTÖR SINIRLAMASI

Sektör başlıca; Tarımsal üretim (yetiştiricilik), İşleme-Bakım, Endüstri olarak üç evreden oluşmaktadır.

4.1.1.Tarımsal Üretim (Yetiştiricilik)

Tütün tohumları ekilerek fideler elde edilmektedir. Fideler tarlaya dikilmekte, büyüyen ve olgunlaşan tütün bitkisinin yaprakları kırılarak toplanmakta ve kurutulmaktadır. Kurutulmuş tütün ekiciler tarafından işlenmekte, denklenmekte, bakım altında muhafaza edilmekte ve zamanı geldiğinde satışa sunulmaktadır (DPT, 2000: 1).

4.1.2.İşleme-Bakım

Ekicilerden bir tarım ürünü olarak satın alınan yaprak tütün; Genellikle el, boyut, renk, doku, koku, yaprak bütünlüğü, arıza ve hastalık durumu vb. fiziksel özelliklerine göre tasnif edilmektedir. Bazı tütünlerin tasnif işlemi sırasında tütün yapraklarının sap ve damarları ayrılmaktadır (Treshing-Redrying). Ayrılan bu sap ve damarlar ezilerek sigara imalatında kullanılabilir hale getirilmektedir (DPT, 2000: 1).

---

¹ Nikotin en çok tütün yapraklarından çıkarılan, renksiz, açıkta bırakılınca havadan oksijen alarak esmerleşen, bitki hastalıklarıyla mücadelede bitkileri saran dış asalakları öldürmek için de kullanılan, çok zehirli bir alkaloidtir (<http://tr.wikipedia.org>).

4.1.3.Endüstri

İşleme-bakım evresini geçiren tütün yaprakları, ezilmiş tütün damar ve sapları şişirilmiş tütün ve tabaka haline getirilmiş tütün döküntüleri (homojenize tütün) kullanılarak; sigara, puro, pipo, enfiye, tömbeki, çiğneme tütünü vb. ürünler elde edilmektedir. Bu ürünlerin tüketiciye sunulmasına kadar ki her türlü faaliyetler yine bu evre içersindedir (DPT, 2000: 2).

4.2.DÜNYA TÜTÜN TİPLERİ

Tütünün kullanılacak maksat veya şekline uygun endüstri ilk maddesi haline getirilmesinde ekolojik şartlar ile uygulanan tarım, hasat, kurutma ve fermantasyon teknolojileri önemli rol oynamaktadır. Dünya’da kullanılış yerleri, üretildiği ülkeler, renkleri gibi çeşitli kıstaslara göre sınıflandırılan tütünler; Flue Cured Tütünler (Isı ile Kurutulan), Air Cured Tütünler (Hava ile Kurutulan), Sun Cured Tütünler (Güneşte Kurutulan) ve Fire Cured Tütünler (Ateşte Kurutulan) olarak 4 ana gruba ayrılmaktadır.

Ayrıca diğer tütünleri “Perique, Black-Fat, Hasankeyf, Tömbeki bu gruba dâhil edebiliriz. Tasnif dışı olarak da adlandırılan bu tip tütünler ise Fas, Tunus, Libya, Etiyopya, İran, Ürdün, Lübnan gibi ekolojik özelliklere sahip ülkelerde yetiştirilir” (Gür, 1986: 52).

4.2.1.Flue Cured Tütünler

Bir ısı kaynağından yararlanılarak kurutulan Virginia tipi tütünlerdir. Orta ve iri kıtalıdır. Renk turuncudan ayva sarısına kadar değişen tonlar gösterir. Nikotin ortanın üzerinde, şeker yüksektir. Yanma ve dolguluk kabiliyeti iyidir. Harmanlarda tat ve renk vermek için ve yahut tek başlarına kullanılabilir

Dünya tütün üretiminin en yaygın tütün tipidir. Dünya tütün üretimi ve ihracatının yarısı Flue-Cured tütünler kapsamaktadır. Yaklaşık olarak 75 ülke tarafından üretimi yapılmaktadır (Gür, 1986: 54).

Tablo: 4.1.Flue Cured Tip Tütün Üreten Ülkeler

Flue Cured (Virginia)
Çin
Brezilya
Hindistan
ABD
Arjantin
Zimbabve
İtalya
Pakistan
Tanzanya
Yunanistan

Kaynak: (<http://www.france-tabac.com/>).

Dünya’da Çin, Brezilya, Hindistan, ABD, Arjantin ve Zimbabve en fazla üreten ülkelerdir. Dünya ihracatında ise ABD, Brezilya, Zimbabve ve Hindistan söz sahibidir (France-Tabac).

4.2.2.Air Cured Tütünler

Bu tütünler kısmen veya tamamen kapalı alanlarda hava ile kurutulmaktadır. İri kıtalı, renk kahverengi tonlarında, iyi yanan, dolguluk kabiliyeti yüksek olan tütünlerdir. Nikotin miktarı yüksek, şeker miktarı düşüktür.

Tablo: 4.2.Air Cured Tip Tütün Üreten Ülkeler

Light Air Cured	Dark Air Cured
Brezilya	Bangladeş
Malawi	Endonezya
Çin	Brezilya
ABD	İtalya
Arjantin	Filipinler
Mozambik	Dominik Cum.
Tayland	Uganda
Filipinler	Güney Afrika
Pakistan	Mozambik
	Tanzanya
	İspanya

Kaynak: (<http://www.france-tabac.com/>).

Bu tip kendi içinde; light Air Cured ve Dark Air Cured olarak çeşitlilik gösterse de, Burley ve Maryland tütünleri öne çıkmaktadır. Burley tütünlerinin en büyük üretici ülkeleri ABD, İtalya, Kore, Meksika, Brezilya, Japonya olurken, Maryland tütünlerini büyük üreticileri ABD, İtalya, Madagaskar, Güney Afrika Birliği, Japonya ve Pakistan'dır (Gür, 1986: 57-59).

4.2.3.Fire Cured Tütünler

Bu tip tütünler ateşte yakılan hoş kokulu çeşitli ağaçların dumanına maruz bırakılarak kapalı hangarlarda kurutulur. Geniş yapraklı, renkleri koyu yeşil, kuruduktan sonra koyu kahverengidir. Bu tip tütünler daha çok enfiye, çiğneme ve pipo amaçlı kullanılırlar (Gür, 1986: 67).

4.2.4.Sun Cured Tütünler

Bu tip tütünler genellikle yaprakları birkaç gün gölgede soldurulduktan sonra doğrudan güneş ışınlarına maruz bırakılarak kurutulur. Yaprığı küçük veya ortadır. Renk sarıdan kahverengine kadar değişim gösterir. Genelde nikotin oranı düşük, şeker ise orta veya yüksektir. Aromatik özellikleri dolayısıyla harmanlara katılırlar.

Tablo: 4.3.Oriental Tip Tütün Üreten Ülkeler

Oriental	Semi Oriental	Light Sun Cured	Dark Sun Cured
Türkiye Yunanistan Eski Yugoslavya Bulgaristan	Arjantin Şili Eski Yugoslavya Macaristan Polonya Romanya SSCB Libya Kıbrıs Lübnan Irak	Meksika Kostarika Paraguay Cezayir Çin Hindistan Pakistan Güney Kore Japonya	ABD Küba Şili Cezayir Mozambik İran Çin Tayland Pakistan Hindistan

Kaynak: (Gür, 1986: 64).

Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Eski Yugoslavya Bölgesi başlıca üretim yerleridir. Oriental, Semi Oriental, Light Sun Cured ve Dark Sun Cured olmak üzere çeşitlere ayrılırlar. Ülkemiz Oriental grubunda en önemli üreticidir (Ketenci, 1986: 91) (Gür, 1986: 64).

5.TÜTÜNÜN SEKTÖREL GELİŞİMİ

5.1.DÜNYA TÜTÜN SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

Tütünün anavatanı neresi olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber yeni kıtanın keşfinden sonra dünya’da tanınması Amerika kökenli olma ihtimalini güçlendirmektedir. Amerika’da “Yukatan” adasında yaşayan Mayalara ait taşlar üzerinde ki resimlerde ve Kuzey Ohio bölgesindeki höyüklerdeki eserlerde tütünün kullanılma şekillerine ve pipo resimlerine rastlanmaktadır (Tütüneksper).

Bu bölgede yaşayan insanların güneşe ve ateşe taparken yaptıkları ayinlerde, tütünün keyif verici özelliğinden yararlandıkları, pipoya benzer bir cisimle güneşe ve dört bir tarafa üfleme sureti ile ibadetlerini gerçekleştirdikleri günümüze ulaşan bilgiler arasındadır. Rahip ve diğer dinsel kişilerle başlayan tütün kullanımı zamanla bu sınıfın dışında da alışkanlık yapmış, Orta ve Kuzey Amerika’da yaygınlaşmıştır (Aral, 1986: 157)

Kristof Kolomb ve arkadaşları 1492 yılında, Amerika kıtasına ayak bastıklarında, karşılaştıkları yerlilerin ağız ve burunlarından tütün dumanının çıktığını görmeleri ile Avrupa insanı tütünle karşılaşmış oldu. Kurutulmuş tütün yaprağını pipo içimine benzer bir sistemle kullandıklarını ve bu işlem de kullanılan boruya “Tobacco” ismini verdikleri pek çok kaynakta geçmektedir. Kolomb ve arkadaşları kullanılan bitkiye tobacco ismini yakıştırmış ve bilimsel deyimle Nicotiana Tobaccum ismi doğmuştur (Tütüneksper).

5.1.1.Yaygınlaşması ve Tekelleşme

İspanya’nın ekonomik olarak güçlenmesini amaçlayan Kral II. Philip, Venedik ve Portekizlilerin hâkim olduğu Hindistan baharat ticaretine karşılık, Amerika’daki bitkileri, özellikle de Avrupa için çok önemli olup, ilaç yapımında kullanılabilecek

olanları keşfedip, altın ve gümüşün yanında, bunları da ülkesine getirtmesi, tütünün Avrupa’da duyulmasını sağlamıştır.

Tütün hakkında bilgilerin insanlar arasında artması ile tütüne olan ilgi İspanya ve Portekiz’de ki diğer Avrupa devletlerinin elçilerini harekete geçirmiştir. 1559 yılında Lizbon sarayındaki Fransız elçisi Jean Nicot, tütün hakkında raporunu ve bir miktar tütün tohumunu Fransa sarayına göndermiştir. Yine Lizbon sarayındaki Papa temsilcisi olan Prospero di Santa Croce ve Fransa sarayında bulunan Toscana elçisi, 1561’de Papa’ya tütün hakkında geniş raporlar sunmuşlardır. İngiltere’ye ise tütün hakkında bilgiler, İngilizlerin Amerika’da kurdukları ilk koloni olan Roanoke adasına seyahat eden, o zamanların oldukça saygın bilim adamlarından Thomas Hariot tarafından getirilmiştir. Hariot adada kaldığı süre zarfında tütün bağımlısı olmuş, dönüşünde her yerde deva ve kutsal bir bitki olarak gördüğü tütünün geniş çaplı propagandasını yaparak İngiltere’de tanınmasını ve yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Keşfinden 50-60 yıl gibi kısa bir sürede başta İspanya, Portekiz olmak üzere, Belçika, İsviçre, İtalya, Fransa ve İngiltere’ye girmiş, hatta küçük çapta üretimine bile başlanmıştır. 16.yüzyılın (yy) sonlarında ise tütün Avrupa’nın tamamı olmak üzere Uzak Doğu, Orta Asya, Sibiryaya, Hindistan ve Afrika’ya kadar yayılmış, üretimi ve tüketimi gittikçe artan dolayısıyla ticareti yapılan bir bitki olmuştur (Yılmaz, 2005: 2-4).

Tütünün böyle kısa sürede yayılmasında; sömürgeciliğin payının yanında, Avrupa’da bu dönemde hastalıkları tedavi edici bir ilaç olduğu inancı ve zamanın doktorlarının çeşitli sağlık sorunlarına karşı tavsiye etmelerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Dünya üzerinde tütün kullanımının hızla yayılması, beraberinde tütün aleyhine propagandaların artmasına neden oldu. Çeşitli yayınlarda bu bitkinin şifa olmadığı,

aksine sağlığa zararlı olduğu yolunda g6r6şler ortaya atıldı. Ancak saray halkı, din adamları gibi elit z6mreden bir6ok insanın t6t6n tiryakisi olması, t6t6n ile m6cadeleyi zorlaştırmıştır (Ceylan, 1995: 9).

T6t6n aleyhine olan bu gelişmeler kısa s6reli yasaklamaları beraberinde getirmiş, 1604 yılında İngiltere, 1632 İsve6 ve Danimarka, 1634 Rusya, 1637 Napoli, 1640 Sicilya, 1649 Kolonia, 1651 Wustenburg'da t6t6n i6mek yasaklanmıştır. Yasaklama sebebi olarak yangınlar ve yangın tehlikesi g6steriliyordu (6zavcı, 2007: 8). Aslında yasaklamaların ana sebebini, ithal edilen t6t6n ile birlikte yurt dışına 6ıkan para oluşturuyordu. 6stelik bu para tamamen t6ketime dayanan bir sebeple yurt dışına 6ıkıyordu. Yeni6ađ merkantilist² ticaret politikası ile uyuşmayan bu durum yasaklamalarla aşılmaya 6alışılmış, fakat yasaklar t6t6n kullanımını daha da artmasına neden olmuştur. Bunun 6zerine Avrupa devletleri bu yeni maddeden mali olarak yararlanma yoluna giderek g6mr6k ve vergi koymuşlardır (Yılmaz, 2005: 9-10).

T6t6n6n devlet ekonomisinde değerlendirilmesi ilk kez Fransa başbakanı Richeileu'nun 1629 yılında yayımladığı kararname ile ger6ekleşmiş ve ithal edilen t6t6nlerden belli 6l6ç6lerde vergi alınmıştır. Halkın t6t6n6 bırakması ama6lanmış, belki b6yle bir uygulama ile halk sağlığının korunacağı d6ř6n6lm6řt6r (Aral, 1986: 158).

Daha 17. yy'ın ilk yarısında Akdeniz 6lkeleri devlet tekelleri kurmaya başladı. Bu durum yy'ın ikinci yarısında diğer Avrupa devletlerince benimsendi. Bu uygulamanın dışında sadece İngiltere ve Hollanda kaldı. Onlar, devlet tekeli kurmadan g6mr6k ve vergi almaya devam etti. T6t6n tekeli ilk kuran Portekiz oldu. İspanya 1632 yılında Kastilien'de daha sonra krallığın t6m devletlerine yayılan bir tekel

---

² Merkantilist doktrine g6re altın ve g6m6ř gibi değerli madenler, bir 6lkenin siyasi ve ekonomik g6c6n6n başlıca kaynağıdır. Merkantilistler dış ticaret politikasının amacının, hazinenin altın ve g6m6ř varlıklarını arttırması olduğu g6r6ř6nden hareketle, ihracatın 6zendirilmesi, sanayide yerli hammadde kullanımının sağlanması i6in, hammadde ihracatının yasaklanması, ithalatın y6ksek g6mr6k vergileri ve yasalarla kısıtlanması gibi 6nlemlerin savunucusu olmuşlardır (<http://www.ekodialog.com/>).

oluşturdu. İtalya’da ilk tekel Mantua’da 1627 yılında kurulmuş, bunu 1632’de Venedik takip etmiştir. 1674 yılında Fransa, tekel uygulamasına geçmiştir. Tekel oluşturan bu devletlerin gelirlerinde önemli artışlar olması, diğer Avrupa devletlerinin bu uygulamayı benimsemelerine sebep olmuştur (Yılmaz, 2005: 10).

5.1.2.Endüstrileşme

Tütünün ilk kullanım şeklinin kurutulmuş yaprakların ufalanarak bir boru ucunda yakılması ve borunun diğer ucundan çıkan dumanın çekilmesi sureti ile olduğunu günümüze ulaşan bilgilerden biliyoruz. Kimi zamanlarda mısır yapraklarına sarılıp puro şeklinde kullanılmış, ayrıca ilk pipo örneklerinden sayılan lüle ve çubuklarla içildiği de literatürde geçmektedir. Kıyılmış tütünlerin yine bir tütün yaprağına sarılarak “ Cigar” şeklinde içilmesi, porselen pipolar içinde kullanılması, Enfiye şeklinde tüketiminden daha çok rağbet görmüştür. 1650 yılında Brezilya’da kıyılmış tütünün kâğıda sarılarak içilmesi ile sigaranın atası sayılan bu uygulamaya “ Papelitos” denilmiştir (Özyıldırım, 1986: 321).

Avusturya’da sigara imalatı devletin tekelindeydi. 1865 yılında Double Sigara imal edildi. Günümüzde kullanılan 85 milimetre’lik sigaraların üç katı uzunluğunda olan bu sigaraların iki ucunda birer ağızlık bulunuyordu. Tüketici ikiye bölerek tüketirdi. Normal boyutlu sigaralar piyasaya girince double sigaralar tamamen yok oldu.

1878 yılında ilk sigara makinesi yapıldı. Havana’da Susini firması tarafından yapılan bu makine saatte 3.600 sigara imal edebiliyordu. 1886 yılında Hügo Zietz Dresden’de “Yenice” adlı sigara fabrikasını kurdu. Bu fabrikanın en belirgin özelliği camiye benzer bir stilde yapılmasıdır. Bunun sebebi o dönemlerde Şark (Oriental) tütünleriyle yapılan sigaraların daha çok tercih edilmesiydi. 1910 yılında piyasada yaklaşık 20.000 sigara markası bulunuyordu. Bu markalara genelde Doğulu Sultan, Kahraman, Peygamber, Cariye isimleri verilerek şark havası estirilirdi. Seri ve

endüstriyel olarak imal edilen sigara artık geniş kitlelerin kullanımına sunulan ucuz bir keyif verici madde haline gelmişti (Özyıldırım, 1986: 322-323).

Dünya üretim ve tüketiminde süren bu gelişmeler yanında tütüncülükte bazı yapısal belirginleşmelerde gözlenmiştir. Tütün tarımının dünya üzerinde yayılması; tarımının yapıldığı değişik ülkelerin birbirinden farklı ekolojik koşulları, tütünlerde değişik kimyasal ve biyolojik yapılanmaya neden olmuştur. İçim karakterlerini etkileyen bu oluşumla, tütünlerde meydana gelen nefaset farklılıkları, ülkelerin iç ve dış ticaretlerini önemli ölçüde etkileyip yönlendirmiştir.

Dünya tütüncülüğünde o dönemlerde gözlenen bir diğer belirginlikte, ülkelerin ekonomik ve sosyal yapılarına göre tarım ya da endüstri alanında odaklaşmalarıdır. Sanayi gelişimi yetersiz ülkeler, salt tarımsal alanda büyürlerken, sanayide atılım gerçekleştiren ülkeler, tarımsal üretim yanında tütün endüstrisinde önemli gelişmelerle uluslar arası alanda otoriter güç sağlamışlardır. Sigara üreten ülkeler imalatlarında harman içerikleri ve fabrikasyonda uygulanan işlem ve katkı maddeleri değişiklikleri yapması, yeni içim zevklerinin doğmasına neden olmuş, oluşan bu değişim dört gruba ayrılmıştır (Aral, 1986: 161-162).

Amerikan Blend Tipi; Flue-Cured, Burley, Oriental tütünlerin harmanlanması suretiyle imal edilen American Blend veya Blended sigaralar. Bu sigaraların harmanına şişirilmiş tütün, tabaka haline getirilmiş, (homojenize veya reconstitue) tütün döküntüleri, ezilerek işlem görmüş tütün sap ve damarları yanında ayrıca tat ve hoş koku kazandırmak amacıyla sos vb. katkı maddeleri ilave edilmektedir.

İngiliz Virginia Tipi; Flue-Cured tütünlerin kendi aralarında harmanlanması suretiyle elde edilen sigaralardır. Genellikle Virginia tütünleri ile Zimbabwe, Japonya,

Kanada, Hindistan, Filipinler menşeli tütünlerle kısmen Oriental tütünlerin karışımından meydana gelirler.

Fransız (Esmer) Tipi; Koyu kahverangi “ Tabac Nair” denilen tütün çeşitlerinden üretilen Fransız tip (Gitanes vb.) sigaralardır. Latin Amerika’nın Brezilya, Arjantin, Küba ve Paraguay gibi ülkelerinde yaygın olarak tüketilir.

Oriente (Türk, Şark,) Tipi; Oriental tütünlerin harmanlanması ile üretilen Oriental tip sigaralardır. Bu tip sigaraların nikotinleri azdır. Genellikle sos, koku, yanıcı madde gibi katkıları içermezler. Dünya’da tüketimleri giderek azalmaktadır. (DPT, 2000: 48).

1940’lı yılların ikinci yarısından itibaren başlayan rekabet, tüm dünya’yı etkisi altına almış olan Türk sigara ve tütünlerinin pazar payının düşmeye başladığı yıllardır. Savaş yıllarında Avrupa ülkelerinde sigara üretimi tümüyle durmuş, bu ülkelerde savaşan ABD’li askerlere gönderilen sigaralar, Amerikan Blend içim zevkinin tüketiciler kesiminde tanınip yayılmasının ilk adımını oluşturmuştur.

Dev sermayenin üretimine pazar yaratmayı amaçlayan uygulamalar savaş sonrasında devam etmiş, ABD. Virginia ve Burley tütünlerinden yapılan sigara içim zevkinin yayılması devlet politikası haline getirmiştir. Savaş sonrası yapılan yardımlarda bile bu amaç kullanılmıştır. 1948-53 yıllarını kapsayan beş yıllık yardım programı çerçevesinde, özellikle Avrupa ülkelerine verilen yardımlar arasında, belli miktarlar tütün ve sigaralara ayrılarak, bu ülkeleri o sigara ve tütünleri tüketmeye zorlamışlardır. Avrupa ve giderek tüm dünya tüketiminde yaygınlaştırılan ve tüketiminde ki bu büyümeye paralel olarak özellikle Avrupa sigara endüstrisinde büyük ölçüde ABD ve ABD-İngiliz ortak kökenli dev sigara firmaları oluşmaya başlamıştır (Aral, 1986: 165).

Keşfinden itibaren sürekli gelişen ve artan tütün tüketimi 1955 yıllarına doğru savaş ve ekonomik krizler dolayısıyla azalma göstermiş, ancak bu yıllardan sonra bayan tüketicilerinde artması ile yükselmeye başlamıştır. Bu artış ile beraber tütün-sağlık ilişkileri nedeni ile gelişmiş ülkelerde sigara aleyhine açılan kampanyalar tütün firmalarının yeni hedeflere yönelmesini sağlamıştır. Bu hedefler az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdir (Özyıldırım, 1986: 324).

5.2.TÜRKİYE TÜTÜN SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

Tütün, Avrupa'ya gelişinden 50 yıl sonra, 1601-1605 yılları arasında İngiliz, Venedik ve İspanyol gemici ve tacirler aracılığıyla Osmanlı topraklarına girmiştir. Tütün tohumu ise Rumelili tüccarlar tarafından Avrupa'dan getirilmiş, ilk tütün tarımı Makedonya, Yenice ve Kırcaali'de başlamıştır.

Osmanlı halkının bu bitkiye gösterdiği ilgi, onun kısa sürede yayılmasını sağlamıştır. Üretimin Makedonya, Kırcaali ve Yenice'den başlayıp Bursa, Agonya, Söke, Foça, ve Akhisar'da akabinde Ege'de yayılması ile devam etmiştir (Mercimek, 1999: 11).

O dönem tütün merkezlerinin başında İstanbul gelmektedir. Büyük bir nüfusa sahip olması dolayısıyla tüketim ağırlıklı bir merkez olmasına yol açmıştır. Yine Makedonya ve çevresinde yetişen tütünleri Akdeniz ve İstanbul'a ulaşmasını sağlayan liman kenti Selanik önemli bir tütün ticaret merkeziydi. Kahire, İskenderiye, Dimyat, İzmir, Bafra-Samsun diğer önemli tütün üretim ve ticaret merkezleriydi. Öte yandan Yenice-i Karasu 18 yy. ortalarına doğru artmaya başlayan üretim hacmi ile hem iç hem dış ticarete kaliteli tütünleri ile talep edilen tütün merkeziydi (Yılmaz, 2005: 89-94).

I. Ahmet döneminde, tütün kullanmanın Kur'an-ı Kerim'e aykırı olduğu ileri sürülmeye başlanmış, bunun sonucu üretimi ve kullanımı yasaklanmıştır. Yapılan birçok çalışmada bu yasağın ekonomik sebeplerinin de olduğu ileri sürülmektedir. O dönemlerde sarayın ilaç yapımı ve aydınlatmada kullandığı balmumu, tütünün kurtlanmasını önlemede de kullanıldığından, sarayın ihtiyacını teminde güçlük çekilmeye başlanmış ve tütün yasaklanarak bu güçlük aşılmaya çalışılmıştır (Ünal, 2003: 17).

1639'da Cibali'de izmarit nedeniyle çıkan yangın sonucu IV. Murat tarafından tütün kullanımına ağır cezalar getirmiş, yasağın kaldırıldığı 1649 yılına kadar sürmüştür. Osmanlı topraklarında tütünün yasaklanması onun kullanılmasına ve üretilmesine engel olamamıştır. Daha çok yasal olmayan yollardan tütün talebini karşılamaya çalışan tüccarların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Yılmaz, 2005: 54).

Osmanlı'da 1683 yılına kadar tütünün dış alım ve iç ticareti serbest koşullarda sürmüştü, bu tarihten itibaren hazineye gelir sağlama düzenine geçilmiştir. İlk müdahale üretimin vergilendirilmesi ile başlamıştır. Sonraları kapsam genişletilerek, tütün ticareti de vergilendirilmiş, satandan olduğu gibi alandan da vergi tahsiline başlanmıştır (Aral, 1986: 158).

Bu tarihlerden sonra gerek tüccar kesimin itirazları, gerek İmparatorluğun hazine gelirlerini artırmak istemesi sonucu vergi tarifelerinde sık sık değişikliğe gidilmiştir. 1690'lı yıllarda ihraç edilen tütünlerden % 3 oranında ihraç vergisi, tütünün fiyatı üzerinden ise % 12,5 advalorem gümrük tarifesi alınıyordu. 1696 yılında getirilen düzenleme ile % 25-33 arasında gümrük tarifesi uygulanmaya başlandı. Bu uygulamalar dönemin ekonomik şartlarına göre değişiklik göstermekle birlikte 1861 yılına kadar çeşitli tarife oranları ile tütünden Osmanlı hazinesine yıllık ortalama 460.000 lira vergi geliri sağlanmıştır (Ceylan, 1995: 26; Yılmaz, 2005: 181).

1862 yılında yürürlüğe konulan nizamname ile Osmanlı dönemi tütün politikalarında önemli değişiklikler olmuştur. İngiltere ve Fransa ile yapılan anlaşma gereği tütün, tütün mamulü ithalatı yasaklanmıştır. İhracattan alınan Resim yerine “ Mururiye ” adlı genel bir vergi konulmuş, bu tarihe kadar yapılan yerli ve yabancı tütün mamulü satışından alınan verginin ismi de “ Beg'iyeye ” olarak değiştirilmiştir (Özavcı, 2007: 43).

Ayrıca bu nizamname ile İmparatorluk sınırları içinde yetiştirilen tütünler, üretildikleri yerden satılmak üzere başka bir yere nakledildikleri veya tüccara satıldığı anda tütünün her okkası için satış fiyatına bağlı olarak 6 ile 12 kuruş arasında resim ödenecektir. Bu uygulama ile tütünün hasadından tüketimine kadar her el değişirme işlemi sırasında vergilendirilmesi yoluyla devlet kontrol ve tekeli başlamış olacaktır (Ceylan, 1995: 27).

5.2.1.İmtiyazlar Dönemi

1872 yılına gelindiğinde bütçe açığının büyüme olasılığı karşısında, tütün satışlarında daha fazla miktarda ve düzenli bir gelir elde etmek için ilk imtiyaz verilmiştir. Sarraf Histaki Zografoz'un şirketi ile yapılan anlaşma gereği, İstanbul'a getirilip satılacak tütün ve mamullerinin imtiyazı, yıllık 350.000 lira karşılığı bu şirkete verilmiştir. Ancak bu anlaşma kamuoyunda gördüğü büyük tepkiyle 1873 yılında sadrazamın görevden alınması ile feshedilmiştir.

Tütünde devlet tekeli uygulamasının daha ciddi esaslara bağlandığını yine bu yıllarda " İnhisarı Duhan Nezareti " kurulması ile görüyoruz. 1874 yılında yürürlüğe konulan yeni bir " Duhan Nizamnamesi " ile Osmanlı tarihinde ilk bandrol uygulaması başlamış, ancak umulan sonuç elde edilememiştir. Hükümet tam devlet tekeli oluşturulması görüşünü benimsemiş olsa da buna gerekli sermaye sağlanamayınca işin yönetimini hükümetten alacaklı olan Galata bankerlerinden bir gruba ait olan " Rüsümü Sitte İdaresi " devretmiştir (Aral, 1986: 159-160).

Rüsumat İdaresince de tütüne bandrol yöntemi ile vergilendirme yapılmış, tütünün kıyılması ve her türlü tütün mamulü için açılacak fabrika sayısı ve yeri idare tarafından belirlenmiştir. Bu belirleme, açılacak fabrikaların yıllık bandrol sarfiyatlarının değerine bir alt sınır koyularak yapılmıştır. Buna göre;

Fabrikalar buldukları bölgeye göre üç sınıfa ayrılmıştır. İstanbul, İzmir, Şam, Beyrut, Bağdat, Halep, Bursa, Trabzon, Erzurum, Samsun, Edirne, Selanik, Saraybosna, Rusçuk vilayetleri ile Kavala ve Karacasu Yenice’inde açılacak fabrikaların yılda 120 000 kuruş, diğer vilayet merkezlerinde 80 000 kuruş, kasaba ve bucaklarda 50 000 kuruş bandrol kullanma taahhüdü altına girmeleri gerekmektedir. 1883 yılında bu şartlarda, faaliyet gösteren 294 fabrika bulunmaktaydı (Ceylan, 1995: 32).

Mevcut belge ve bilgiler, bankerler yönetimindeki bandrol düzeninin de hazine için istikrarlı ve yeterli geliri sağlayamadığını göstermektedir. Zira 1876 yılında 894 bin lira ile başlayan gelir, 1878’de 1,5 milyon liraya çıkmışken, 1879 yılında 767 bin lira tutarında gerçekleşmiştir. Bunun üzerine sistem devlet etkinliğine ağırlık kazandıracak bir şekilde oluşturulan “ Düyunu Umumiye İdaresi ” denetimine verilmiştir (Aral, 1986: 159-160).

5.2.1.1.Reji

Osmanlı Devletinin borçlarına bir çözüm bulmak amacıyla yabancı temsilcilerle yapılan görüşmeler sonunda yürürlüğe konulan Muharrem Kararnamesi ile 13 Ocak 1882 tarihinden itibaren bazı devlet gelirleri borç ödemelerine ayrılarak bu gelirlerin idaresi alacaklılara teslim edilmiştir. Borç ödemesine ayrılan gelirler arasında tütün tekeli gelirleri de yer alıyordu. Muharrem Kararnamesi ile devletin en önemli gelir kaynaklarının yönetimi Düyunu Umumiye İdaresine verilmiştir.

Düyun-u Umumiye’nin tütün tekeli reji şeklinde işletilmesi için hükümete yaptığı öneri kabul edilerek, 1883 Mayıs ayında çıkarılan fermanla reji imtiyazı 30 yıl süre ile kurulan şirkete verildi (T.E.D.B, 2001: 5).

1883 yılında Düyunu Umumiye İdaresi ile yapılan anlaşma gereği tekeli işletmesi olarak kurulan Reji İdaresine (Müşterekül Menfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliye-i Osmaniye) devredilmiştir (Ceylan, 1995: 33).

Anlaşma gereği Osmanlı topraklarında üretilen tütünlerden devlet aşar vergisinden başka hiçbir vergi almayacaktır. Ülke içinde tüketilen tütünleri satın alma, imal ve satma hakkına Reji tek başına sahip olacak ve resimleri tahsil edecektir. Sigara ve diğer tütün mamullerinin üretim hakkı Reji'ye aitti. Tütün ihracı serbest olacak, ancak ihraç edilen tütün Reji ambarlarından çıkacaktır. Ülke içinde tütün yetiştirmek isteyen üretici Reji İdaresinden ruhsat alacaktır (Çamaş, 2006: 571; T.E.D.B, 2001: 5).

Faaliyete başladığı ilk üç yılda zarar eden Reji İdaresi sonraki yıllarda kâra geçmiştir. Reji İdaresinden en çok etkilenen kesim tütün üreticileri olmuştur. Reji'nin her şeyden önce gelirini artırmaya yönelik fiyat politikası bir süre sonra üreticileri ciddi boyutlarda rahatsız etmiştir. En önemlisi Reji'nin işe başladığı tarihi izleyen 15 yılda üreticilere ödenen fiyatın % 31,5 düşmüş olmasıdır (T.E.D.B, 2001: 5).

Aynı zamanda Reji çalışanlarının çoğunun gayrimüslim olması ve üretici için önemli olan evrakların Fransızca düzenlenmesi birçok haksızlığın yapılmasına zemin hazırlamıştır. Tütünün kilosu, fiyatı ve kalitesi gibi önemli bilgiler Türkçe yazılmayıp üreticilerin aldatılması yoluna gidilmiştir. Ürünü düşük fiyattan satmak istemeyen çoğu üretici kaçakçılık yoluna başvuracaktır. Reji şirketinin kaçakçılığı önlemek için oluşturduğu kolcu teşkilatı birçok kanlı olaya meydan verecek, halktan ve kısmen de kolculardan birçok insan ölecektir (Çalık, 2005: 14; T.E.D.B, 2001: 5).

Devlet, Duhan Resmi Nizamnamesi sayesinde tütünden yılda 737.000 lira civarında gelir elde ederken, bu gelirlerin artırılması amacıyla söz konusu görevin Reji idaresine devri ile ancak 16 yıl sonra aynı gelir düzeyine ulaşabilmiştir. Buna, Reji uygulamalarına tepki duyan bazı ekicilerin tütün üretimini bırakmaları ile tütün üretiminin düşmesi neden olduğu gibi Osmanlı bürokrasisinin bu şirkete destek

vermemesi ve buna koşut olarak bir kaçakçı sektörunün ortaya çıkmış olması da neden olarak gösterilebilir (Tütüneksper).

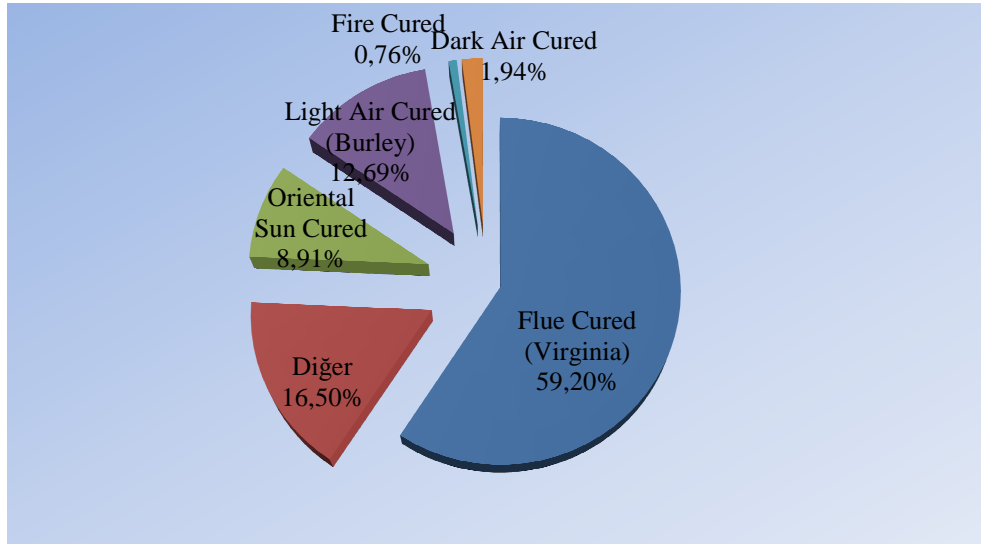
Yapılan anlaşma gereği Reji Şirketinin faaliyeti 1914 yılında bitmesi gerekiyordu. Trablusgarp ve Balkan Savaşı nedeniyle mali sıkıntılar içinde olan Osmanlı Devleti, Reji Őirketinden % 6 faizle 10 milyon lira borç alması ve zaten imtiyaz süresini uzatmak isteyen Reji'ye kaçırılmaz bir fırsat vermiştir. Neticede imtiyaz süresi 15 yıl daha uzatılmıştır. Reji ile yapılan yeni anlaşmaya göre Osmanlı Hükümeti, üç ay önceden haber vermek kaydıyla imtiyaz süresini kaldırma hakkına sahipti. Fakat savaş nedeniyle bu hakkını kullanamamıştır (alık, 2005: 12).

6.DÜNYA TÜTÜNCÜLÜĞÜNDE MEVCUT DURUM

6.1.DÜNYA TÜTÜN ÜRETİMİ

Dünya’da üretimi yapılan tütünün çok büyük bir bölümü sigara imalatında, geri kalanı ise diğer tütün mamullerinin yapımında kullanılmaktadır. Dünya tütün üretimi, II. Dünya Savaşı sonrasında Uluslar arası tütün firmalarının gayretleri ile Virginia ve Burley tütünleri lehine çevrilmiştir. Bu firmaların mamulleri çoğunlukla bu tip tütünlerden oluşmaktadır. Sadece harmanlarda %15-20 oranları arasında Oriental tütün kullanılmaktadır (Tekel, 2004: 3).

Grafik: 6.1.Dünya’da Üretilen Tütün Tiplerinin Oransal Dağılımı

Kaynak: (<http://www.france-tabac.com/>).

Dünya’nın yaklaşık 4 milyon hektar alanda her yıl ortalama 6 ila 6,5 milyon ton civarlarında tütün üretilmektedir. Grafik 6.1’de dünya’da üretilen tütün tiplerinin oransal dağılımlarına göre, üretilen yaprak tütünlerin %60’a yakını Virginia, yaklaşık %13’ü Burley ve %9’u Oriental tip tütünlerdir.

Dünya tütün üretiminin önemli bir kısmını teşkil eden Virginia tütünlerinin en önemli üretici ülkeleri ve üretim oranları tablo 6.1’de verilmiştir.

Tablo: 6.1. Virginia, Burley ve Oriental Tütün Üretici Ülkelerin Oransal Dağılımı

Virginia Tütünü	Üretilen Oran (%)	Burley Tütünü	Üretilen Oran (%)	Oriental Tütün	Üretilen Oran (%)
Çin	47	Brezilya	17	Türkiye	34
Brezilya	18	Malawi	15	Endonezya	16
Hindistan	6	Çin	14	Yunanistan	10
ABD	5,5	ABD	13	Hindistan	6
Arjantin	2,5	Arjantin	7,5	Bulgaristan	5,5
Diğer Ülkeler	21	Diğer Ülkeler	33,5	Diğer Ülkeler	28,5

Kaynak: (<http://www.france-tabac.com/>).

2005 yılı üretim verilerine göre düzenlediğimiz tablomuza göre, ilk sırayı alan Çin toplam Virginia üretiminin %47'lik kısmını karşılamaktadır. Çin'i ikinci sırada %18'lik üretim oranıyla Brezilya takip etmektedir. Diğer büyük üreticiler ise Hindistan, ABD, Arjantin'dir. Dünya Virginia tütün üretiminin %79 gibi önemli bir oranını bu beş ülke karşılamaktadır.

Genel tütün üretiminde yaklaşık %12,5 düzeyinde olan Burley tip tütünlerin en büyük üreticileri ise yine sırasıyla Brezilya, Malawi, Çin, ABD ve Arjantin'dir. Virginia tipi üretimde ikinci sırayı alan Brezilya, Burley üretiminde ise ilk sırayı almaktadır. İkinci Malawi'den sonra yine aynı ülkeler önemli üretici konumundadır.

Dünya üretiminde %9 oranında 600 000 ton civarı üretilen ve ülkemizin de önemli üretici ülkeler arasında bulunduğu Oriental tip tütünlerde ise Türkiye, Endonezya, Yunanistan, Hindistan ve Bulgaristan önemli üretici ülkelerdir (France-Tabac).

Diğer yandan tablo 6.2'de dünya tütün üretiminde söz sahibi ülkelerin dört yıllık periyotta görülen üretim miktarlarına göre genel üretimin % 72'lik gibi önemli bir kısmının Çin, Brezilya, Hindistan ve ABD tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır.

Tablo: 6.2.Dünya Tütün Üretiminde Büyük Üretici Ülkeler

ÜLKELER	2005 (TON)	2006 (TON)	2007 (TON)	2008 (TON)
Çin	2.685.743	2.746.000	2.395.200	2.836.725
Brezilya	889.426	900.381	908.604	850.421
Hindistan	549.100	552.200	520.000	520.000
A.B.D	290.170	329.918	353.187	360.225
Endonezya	153.470	146.265	164.851	169.668
Türkiye	135.211	98.137	74.584	93.403
Yunanistan	125.904	37.386	30.783	28.000
Arjantin	163.528	165.000	170.000	170.000
İtalya	110.000	110.000	100.000	100.000
Pakistan	100.500	112.600	103.000	107.765
Malavi	93.598	121.600	118.000	160.238

Kaynak: U.S.D.A ve TAPDK verilerinden düzenlenmiştir.

Tablomuzda önemli bir detay göze çarpmaktadır. Bu dört yıllık dilimde ABD, Malawi, Endonezya gibi ülkelerin üretim miktarları artarken, üretimi en fazla azalan Yunanistan ve Türkiye'dir. Bu iki ülkenin üretiminde meydana gelen azalmanın ilk sebebi, üretimlerinin daha çok Oriental tütün tipine dayalı olması ve dolayısıyla tüketim tercihlerinde oriental tütün kullanımının daralması gösterilebilir. Ülkemiz tütün üretiminde ki azalışın diğer sebepleri ise, AB uyum politikaları, özelleştirme uygulamaları, destekleme alımlarının kalkması ve piyasa belirsizliği diye sıralanabilir.

Avrupa Birliği'nin (AB) işlenmiş yaprak tütününün %75'ini İtalya ile beraber üreten Yunanistan'da görülen üretim kaybında ki diğer bir etkininde AB tarım politikaları olduğunu söyleyebiliriz. Keza birlik içinde önemli üretici İtalya'da bu etkiden payını almıştır (Ömeroğlu, 2005: 5).

Tütün üretiminde benzer düşüşler geçmiş dönemlerde bir takım Avrupa ülkelerinde de yaşanmıştır. Örneğin, 80 ile 90'lı yıllar arasında ortalama olarak yıllık 78.000 ton ile 145.000 ton arasında tütün üreten Bulgaristan'da 2001 yılında bu miktar 45.000 tona düşmüştür. 37.000 ton civarında üretim yapan Romanya'da üretim 2001 yılında 8.000 tona düşmüştür. Yine 47.000 tonun üzerinde üretim yapan Polonya'da

21.600 tona düşmüştür. Polonya kendi üretimini koruma adına, ülkesinde üretim yapan yabancı firmalara % 40-43 civarında ülke içinde üretilen tütünlerden kullanma mecburiyeti getirmiştir (Tekel, 2003: 20-21).

6.2.DÜNYA TÜTÜN TİCARETİ

İnsanlar için cazip bir madde haline gelen tütün kullanımına paralel olarak, dünya tütün ve tütün mamulleri ticareti de XVI. yüzyıldan beri sürekli gelişerek, önemli bir ticaret ortamı yaratmıştır.

Dünya’da tütün mamulleri sigara, pipo, puro, enfiye, tömbeki, kıyılmış sargılık tütün, nargile ve çiğneme tütünü gibi çeşitli tarzlarda kullanılmaktadır. Bu kullanım tarzlarına dayalı alışkanlığın giderilmesi için ülkeler sanayilerinde o tip üretime ağırlık vermektedirler. Başta yaprak tütün olmak üzere gerek sigara gerekse diğer tütün mamulleri şeklinde dış ticarete konu olmaktadır.

Aynı zamanda sigara keyif verici bir madde olduğundan günümüzde sadece bir bölgede üretilen tütünlerden yapılması, kalıcı ve sürdürülebilir bir tüketim düzeyi için elverişli değildir. Bu nedenle bir ülkede yetişen tütünler bazen yeterli gelmemekte, birçok ülkede üretilen tütünlerin belli oranlarda harmanlanması ile istenilen mamul elde edilebilmektedir (Gür, 1986: 345).

Dünya tütün ticaretinde oluşan ithalat ve ihracat rakamlarında zaman zaman küçük dalgalanmalar olabilmektedir. Örneğin 1998 yılında ithalat 2 milyon 140 bin dolaylarında gerçekleşirken, aynı yıl ihracat 3 milyon 220 bin ton civarlarında idi (Tekel, 1998: 10). 2000’li yıllarda bu miktarlar 1 milyon 950 bin ton seviyesine inmiştir. Dolayısıyla her bir kalem için yılda yaklaşık 2 milyon ton civarlarında gerçekleştiğini söylememiz mümkündür (Tekel, 2003: 4).

Dünya tütün İthalat ve ihracatında söz sahibi ülkeleri görmemiz açısından önce ithalat sonra ihracatın ülkelere dağılımını incelememiz faydalı olacaktır. Tablo 6.3'te 2007 yılında en fazla tütün ithalatı yapan ülkeler ve ithalat miktarları verilmiştir.

En fazla tütün ithal eden ülkeler içinde genel ithalatta %15,5 olan oranı ile Rusya ilk sırayı almaktadır. 2007 yılı rakamlarına göre Rusya yaklaşık 310 bin ton tütün ithal etmiştir. Tütün üretimi iç tüketimine göre önemsiz sayılabilecek kadar az olan Rusya, iç tüketim için gerekli yaprak tütünü; başta ABD, Hindistan, Çin, Kırgızistan gibi ülkelere temin etmektedir.

Tablo: 6.3.2007 Yılı Dünya Tütün İthalatında İlk On Ülke

Ülkeler	Miktar (Ton)	Değer (\$1000)	Birim Değer (\$/Ton)
Rusya	309.921	865.256	2792
ABD	229.210	794.361	3466
Almanya	212.185	922.292	4347
Hollanda	119.900	522.102	4354
Çin	93.865	514.344	5480
Fransa	91.990	144.521	1571
İngiltere	64.111	227.284	3545
Belçika	83.749	324.100	3870
Endonezya	61.687	217.210	3521
Türkiye	53.817	219.986	4088

Kaynak: (<http://faostat.fao.org/site/342/default.aspx>).

Rusya'yı % 12'lik oranla takip eden ABD 230 bin ton tütün ithal etmiştir. Aynı zamanda önemli bir tütün üreticisi olan ABD dünya sigara imalatında da söz sahibidir. 212 bin ton tütün ithal eden diğer bir ülke de Almanya'dır. Türkiye ise 2007 yılında yaklaşık 54 000 ton tütün ithal ederek en fazla tütün ithal eden ülkeler arasındadır.

İthalatçı ülkelere baktığımızda ABD, Çin, Endonezya ve Türkiye'nin aynı zamanda dünya tütün üretiminde önemli konumda oldukları görülmektedir.

Ülkemiz için bir değerlendirme de bulunmak gerekirse; Osmanlı'dan başlayarak 1980'li yıllara kadar yaprak tütün ithalatı yasaklanmıştır. İthalatın serbestleşmesinden sonra ihtiyaç duyulan yabancı menşei tütünleri ithalat yoluyla karşılamaya başlamıştır. "Her ne kadar uzun yıllar yabancı tütün yetiştirmek için çalışmalar yapılsa da bu konuda başarı sağlanamamıştır" (Ketenci, 1986: 96).

2007 yılı bazı ülkelerin ihracat rakamlarını görebildiğimiz tablo 6.4'te en fazla ihracat miktarına sahip ülke Brezilya'dır. Yaprak tütün ve Amerikan sigaraları üretimi ile tanınan ve dünya tütüncülüğünde isim yapmış Brezilya, dünya toplam ihracatı içinde % 35'e yakın bir oranda ihracat gerçekleştirmiştir. Onu takip eden ABD ve Hindistan % 9-10 arasında değişen oranlarda ihracat yapmışlardır.

Tablo: 6.4.2007 Yılı Dünya Tütün İhracatında İlk On Ülke

Ülkeler	Miktar (Ton)	Değer (\$1000)	Birim Değer (\$/Ton)
Brezilya	694.325	2.194.075	3.160
ABD	187.859	1.213.027	6.457
Hindistan	173.345	347.166	2.003
Çin	168.836	356.664	2.112
Malawi	130.183	422.685	3.247
İtalya	113.429	312.348	2.754
Türkiye	111.166	324.702	2.921
Arjantin	100.399	259.052	2.580
Yunanistan	81.285	300.170	3.693
Zimbabve	65.511	244.738	3.736

Kaynak: (: <http://faostat.fao.org/site/342/default.aspx>).

Ülkemiz 111.166 ton tütün ihraç ederek toplam ihracat içinde %5,5 lik bir paya sahiptir. Ancak tütün üretiminde büyük düşüşler gözlenen ülkemizde üretime gerekli önem verilmezse ileri ki yıllarda tütün sıkıntısı çekileceği malumdur. Nitekim 2007 ve 2008 tütün üretim miktarlarını yeniden incelersek üretimin 2007 ihracatını bile karşılamaktan çok öte olduğu görülebilecektir.

7.TÜRKİYE TÜTÜN SEKTÖRÜ

İlk bölümde ifade ettiğimiz gibi tütün sektörü tarımsal üretim, işleme-bakım ve tütün endüstrisi olarak üç başlık altında incelenmiştir. Tarımsal üretim de Üretim hacmi, üretim alanı, üretici sayıları gibi ölçütler üzerinden detaylı değerlendirmelerde bulunurken, işleme-bakım da ise Türkiye'nin Tekel ile başlayan dönemden sonra yapılan tütün işletme ve bakım depoları ve istihdamı üzerinde yoğunlaşmıştır. Tütün endüstrisinde ise tütün mamulleri üretimi üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur.

7.1.TÜRKİYE'DE TÜTÜN YETİŞTİRİCİLİĞİ VE TİCARETİ

Türkiye'de tütün üretimi Cumhuriyet öncesine dayandığı için önce Osmanlı Devlet'inden miras kalan tütün üretim düzeyini incelemek gerekir. Devamında ise Cumhuriyetle beraber getirilen yenilikler ve düzenlemelerin tarımsal üretimde ki etkilerini değerlendireceğiz.

7.1.1.Osmanlı Dönemi Tütün Üretimi ve Ticareti

Osmanlı'dan Reji dönemine kadar tütün üretimini gösteren veriler kısıtlıdır. Uzun yıllar tütünde devlet kontrolünün sağlanamaması ve yasaklamaların teşvik ettiği kaçak üretim sonucu; bulunan verilerinde güvenilirliği tartışılır.

Osmanlı'da tütün üretimi hakkında ilk düzenli veriler Reji İdaresinin faaliyete geçtiği yıllardan sonra başlamaktadır. Ancak 1866 yılında İngiltere'de yayınlanan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tütünle ilgili mevzuatı konu alan bir kitapta, İmparatorluğun o dönemde tütün üretiminin yaklaşık 38.460 ton olduğu belirtilmektedir. Yine 1872 yılında İstanbul'da yayınlanan bir eserde üretim miktarının 25.640 ton olduğu belirtilmektedir (Ceylan, 1995: 36).

Bu iki veri ile birlikte oluşturulan tablo 7.1'de 1866-1892 yılları arasında ki tütün üretim miktarlarını incelediğimizde üretim hacminde bazı zamanlar azalmalar görülmektedir.

Tablo: 7.1. Osmanlı Dönemi Tütün Üretim Miktarları 1

Yıllar	Üretim Miktarı (Ton)	Üretim Artışı (Ton)	Üretim Azalışı (Ton)
1866	38.460	-	-
1872	25.640	-	12.820
1884	22.819		2.821
1885	31.514	8.695	-
1886	22.296	-	9.218
1887	20.293	-	2.003
1888	26.950	6.657	-
1889	33.062	6.112	-
1890	27.791	-	5.271
1891	33.894	6.103	-
1892	35.487	1.593	-

Kaynak: (Ceylan, 1995: 36).

1872’de sarraf Histaki Zografoz’un şirketi ile Osmanlı Devleti arasında anlaşma yapıldığını tarihi yaklaşımdan biliyoruz (Bkz S.27). Söz konusu yılın üretimi 1866 yılına nazaran 12.820 ton azalmıştır. Yine 1884 yılında Reji İdaresinin başladığı yılda üretimde 2.821 ton gerileme olmakla birlikte 1885’te tekrar yükselişe geçerek 31.514 ton’a ulaşmıştır. Üretici 1885’te Reji’den umduğunu bulamamış olacak ki? Hemen ertesi yıl 9.218 ton üretim kaybı meydana gelmiştir. Reji’nin tütün politikalarında ki uygulamaların kaçakçılığı artırması da göz önünde bulundurularak, kayıt dışı üretimden bahsetmek de mümkündür.

Tütün hakkındaki tüm tasarrufların Reji İdaresinde olduğu ve üreticinin yaşadığı sıkıntılarla kaçak tütün ticaretinin bol olduğu,1910 yıllarında üretim miktarı 60 milyon kilograma kadar yükselmiştir. Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı derken, 3 Kasım 1914’te başlayıp 9 Ocak 1916 yılına kadar süren Çanakkale harbinde üretim 13 milyon kilograma kadar düşmüştür (Mercimek, 1999: 12).

Tablo 7.2’de verilen üretim rakamlarından, Balkan ve I. Dünya Savaşlarının üretime etkisini daha iyi anlayabiliyoruz. Savaşlardan önce sürekli artış eğiliminde olan üretim 1915 yılında 1910 yılına nazaran % 80 civarında azalma göstermiştir. Bu yıllarda verim ise dekada ortalama 76,3 kg’dır.

Tablo: 7.2.Osmanlı Dönemi Tütün Üretim Miktarları 2

Ürün Yılı	Üretim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Verim (Kg/Dekar)
1900	37.030	28.047	75,7
1905	46.347	34.178	73,7
1910	74.450	58.650	78,7
1915	17.750	12.963	73,0
1920	36.170	29.143	80,5

Kaynak: (T.E.D.B., 1999: 13).

Sonuç olarak, Osmanlı Devletinin tütün sektöründe ilk özelleştirme uygulamaları sayılabilecek politikalar ve çıkan savaşlar bu dönem için üretimi olumsuz etkileyen unsurlar olarak göze çarpmaktadır.

7.1.1.1.Tütün Ticareti

Osmanlı Devletinde tütünün ülkeye girişinden 1683 yılına kadar olan sürede serbestçe ithal edildiğini önceki bölümlerde ifade etmiştik. Bu tarihten sonra “hazine gelirlerini artırmak maksadı ile tütünden vergi alınmış, fakat gerek dış ticarete, gerekse iç ticarete 1800’lü yılların sonuna kadar ülke ekonomisine yeterli ölçüde fayda sağlamamıştır” (Dikman, 1986: 345).

Osmanlı Devletinde ihracatı yapılan tütün miktarları ile ilgili veriler iki ayrı kaynaktan günümüze ulaşmıştır. İlki gümrük kayıtları diğeri ise Reji İdaresinin kayıtlarıdır. Gümrük kayıtlarında ihracatı yapılan tütünler miktar olarak değil, değer olarak ifade edildiğinden miktarları hakkında bu kaynaklardan yararlanılamamıştır. Bu sebeple Reji İdaresinin kayıtları dikkate alınmıştır (Ceylan, 1995: 39).

Tablo 7.3'den 1884-1914 yılları arasında Osmanlı Devletinin tütün ihracatı yaptığı ülkeleri ve miktarlarını daha detaylı inceleyebiliriz.

Tablo: 7.3.1884-1914Tütün İhracatı Yapılan Ülkeler ve Tütün Miktarları

ÜLKELER	1884 - 1888 Ortalama (Ton)	1909 – 1913 Ortalama (Ton)	1884 – 1914 Ortalama (Ton)
ALMANYA	782.5	2.562.6	1.745.1
A.B.D	10.3	8.816.2	1.977.1
İNGİLTERE	1.192.3	2.565.4	1.402.5
AVUSTURYA	3.880.6	15.383.4	7.844.7
BELÇİKA	44.2	151.4	100.4
FRANSA	1.047.7	255.8	536.0
HOLLANDA	548.4	577.5	614.2
İTALYA	234.4	1.766.7	842.3
RUSYA	972.2	566.0	717.3
İSVİÇRE	16.9	9.7	14.6
MISIR	893.6	3.345.5	3.250.3
DİĞER	423.5	638.9	422.1
TOPLAM	10.046.6	36.639.1	19.466.6

Kaynak: (Ceylan, 1995: 40).

Reji İdaresinin kayıtlarından günümüze ulaşan bilgilerden 1884-1914 yılları arasında toplam ihracat içinde % 40'lık bir oranla Avusturya en fazla alım yapan ülke olduğu anlaşılmaktadır. Yine % 16 oranla Mısır'a % 10'luk paylarla A.B.D, Almanya ve İngiltere'ye yapıldığı anlaşılmaktadır. 1884-1888 yılları arasında ABD'ye ortalama 10.3 ton tütün ihracatı yapılırken, 1909- 1913 yılları arasında 8.816.2 tona çıkmıştır.

Osmanlı'da ithalatı yapılan tütün miktarları, tütün tarımının ülkede gelişmesine paralel olarak azalış göstermiştir. Tütün tarımının yaygınlaşması ve yaprak tütün ithalatının yasaklanmış olması nedeniyle, yalnızca ülkede yetiştirilmeyen puro, ağız tütünü ve enfiye gibi tütün mamullerinin ithalatı yapılmıştır.

“1880-1892 döneminde ithalatta ise puro 5,5 milyon adet, enfiye ve diğer ağız tütünlerde 11,5 tondur. İthalatta Reji döneminde kıymet esası üzerinden purolarda % 75, diğer tütünlerden % 100 oranında resim vergisi alınıyordu” (Ceylan, 1995: 41).

7.1.2.Cumhuriyet Dönemi Tütün Üretimi ve Ticareti (1924 – 1938).

1912 yılında başlayan Savaşlar, Osmanlı ekonomisini büyük ölçüde etkilemişti. Ekonominin bel kemiğini oluşturan tarımsal üretim yarı yarıya azalmıştı. Savaş gereksinimlerini karşılamak için vergiler artırılmış ve yeni vergiler konmuştu. Kurtuluş Savaşı sırasında da olağanüstü önlemlere başvurulmuş halktan para ve ürün toplandığı bilinmektedir (Ceylan, 1995: 46).

Kurtuluş Savaşı sırasında vergilerin Ankara Hükümetine verilmesi şartıyla Reji'nin varlığı kabul edilmiş, 28.02.1920 tarihli ve 103 sayılı 1920 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun 22. Maddesiyle; "Reji İdaresi, Ankara Hükümeti'nin egemen olduğu yerlerdeki idare ve teşkilatına zarar vermemek şartıyla çalışmalarını sürdürür" hükmü getirilmiştir.

1922 yılı 1. Avans Yasasının 4. Maddesiyle; Reji idaresinin 1922 yılından başlayarak katma bütçe ile yönetileceği, memur ve hizmetlilerinin aylık ve çeşitli giderlerinin diğer devlet daireleri hakkında geçerli hükümlere göre karşılanacağı karara bağlanmıştır. 1923 yılı şubat ve mart aylarında, İzmir İktisat Kongresi yapılmıştır. Kongrede, tütün tekelinin ve Reji'nin kaldırılması, ekim sınırlamasından vazgeçilmesi istenmiştir.

Bunun üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.) ile İstanbul Reji İdaresi arasında "İtilafname" imzalanmıştır. Bu anlaşma, 14.6.1923 tarihli ve 2510 sayılı kararname ile onaylanmıştır. Böylece, rejinin durumu kesinleşmiş ve önceden haber vermek şartıyla Ankara Hükümeti'ne fesih yetkisi tanınmıştır (Ünal, 1998).

Reji İdaresi'nin kaldırılması ve sonrasında uygulanacak tütün politikalarının belirlenmesinde etkili olan isimlerden İsmet İnönü³ Cumhuriyet'in ilk yıllarında, gelir

³ Başvekil İnönü, tütünün önemini şöyle ifade etmiştir. "Cumhuriyetin ilk yıllarında mali meselelerde kendi imkânlarımızın içinde kalmanın güçlüklerinden bahis etmişim. Gelir sağlayacak her imkânı

getirecek her imkânın değerlendirildiğini, bunlar arasında tütünün de önemli bir yeri olduğuna değinmiştir.

1923 yılında İzmir İktisat Kongresinde Reji'nin kaldırılmasının gerekli olduğu oy birliği ile kabul edilmiş, Reji İdaresinin kaldırılma kararı 1924 yılında şirket yetkililerine bildirilerek 4 Mart 1925 yılında devlet, Osmanlı Bankasına 4 milyon frank yatırarak, şirketi millileştirmiştir (Çalık, 2005: 17; Akalın, 2008: 69).

26 Şubat 1925 günlü, 558 sayılı “ Tütün İdare-i Muvakkalesi ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Hakkında Kanun” ile tütün tekeli hakkı hükümete verildi. Yasanın 1. Maddesine göre, iç tüketim amacıyla tütün alımı, işlenmesi ve sigara imali ve satılması işlemleriyle ilgili bütün düzenlemelerin hükümet tarafından yürütülmesi öngörülmekteydi (Ceylan, 1995: 48).

Lozan Anlaşması'nın Osmanlı Devleti döneminde verilmiş ekonomik imtiyazları koruyan hükümleri nedeniyle, tütünün devlet tekeli uygulaması bir süre geçici idare altında yürütülmesi gerekiyordu. Bu sebeple 558 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra, 8 Şubat 1926'da 734 sayılı kanunla Tütün İnhisarı hükümetçe işletilmesi izni 1930 mali yılı sonuna kadar uzatılmıştır.

1930 yılında en önemli gelişmelerden birisi 1701 sayılı Tütün İnhisarı Kanunu'dur. Bu yasa meclise gelince, tütün ticaretinde üretici, devlet, tüccar ilişkilerinin nasıl düzenleneceği ve bunun ekonomi üzerinde ki muhtemel etkilerinin neler olabileceği, devletin ticaretle uğraşmasının uygunluğu tartışılmıştır. Dış ticarete

---

zorlarken tütün meselesi ve dolayısıyla reji idaresinin kaldırılmasını birinci derecede gelir olarak düşündük. Reji kaldırıldığı zaman komşularımızda olduğu gibi bizde de tütünün serbest bir endüstri olarak bırakılması düşünülmüştür. Böyle fikir cereyanı o günlerde bizde hasıl oldu. Uzun boylu tartıştıktan sonra, çekilmiş olan reji şirketi yerine, devlet elinde tütün inhisarı yapılmasına karar verilmiştir. Bu suretle ilk gününden itibaren hem devlet eline sağlam bir kaynak geçmişti, hem reji tütün işletmesinin kaçakçılığa karşı himayesi için özel bir polis kuvveti bulundurmak gibi bir kâbustan kurtuluyorduk. Yine çok önemli bir mesele de tütünün dışarıdaki değerini muhafaza edebilmektir. Bunun için tütünün cinsini ve onda aranan vasıfları korumak, daimi olarak devlet kontrolüne ihtiyaç gösteriyordu. Bu kaygılar idareye hâkim olmuştur.” (Akalın, 2008).

devletin ölçek avantajını kullanabileceği konusunda fikir birliğine varılsa da, iç ticarete farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Devletin tüccar ile rekabete girmemesi gerektiğini savunan görüşlere karşı olanların savundukları iki nokta vardı. Bunlardan ilki; devletin tütünün gerçek fiyatını doğru olarak belirleyip, tüccarın tüketiciye düşük fiyat verme eğiliminin önüne geçilebileceğidir. Böylece tütün üreticisi korunmuş olacaktır. İkincisi ise, tütün ticareti ile uğraşan kesimlerin Türkiye'deki tütün üretiminin tamamını alabilecek yeterlilikte sermayeye sahip olmamalarıdır (Özavcı, 2007: 47-48).

Sonun da Türkiye tütün sektörüne önemli etkilerde bulunacak 1701 sayılı “Tütün İnhisarı Kanunu” yürürlüğe konulmuştur. 1701 sayılı Tütün İnhisarı Kanunu ile tütün tarımı, işlenmesi, taşınması, ticareti ve her türlü fabrikasyon işlemleri düzenlenmiştir.

Kanunun 1 maddesine göre;

- Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde halkın tüketimi için tütün ve tömbeki satın almak, işlemek, kıymak; sigara, puro, enfiye, ağız ve pipo tütünü yapmak,
- Tütünü işledikten sonra tömbeki, sigara, puro, enfiye, ağız ve pipo tütünü olarak marka ile bandrollü ve etiketli kutulara ve paketlere koymak,
- Yabancı ülkelerden puro ve kıyılmış tütün, sigara enfiye, ağız ve pipo tütünleri ile tömbeki, sigara kâğıdı getirtmek,
- Yukarıda belirtilen maddeleri ülke içinde satmak, devlet tekeli altındadır (Ceylan, 1995: 50).

1930 yılında Maliye Vekâleti'ne bağlı olan Tütün İnhisarı, 29 Mayıs 1932 tarihinde 1989 sayılı yasayla; tütün, ispirotolu içkiler, tuz, barut ve patlayıcı maddeler inhisarları birleştirilerek, İnhisar Umum Müdürlüğü adı altında toplanması öngörülmüştür. Umum Müdürlüğü ise daha sonra Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti'ne

bağlanmıştır. 25 Aralık 1933 tarihinde, 2359 sayılı yasa ile tütün ticareti yapmak üzere Türk Tütün Limitet Şirketi kurulmuştur.

15-18 Nisan 1934 tarihinde Ankara'da 2. Ziraat Kongresi toplandı. Kongrede; iskarta ve iskonto meseleleri ile tütün tecanüsü (aynı cinsten olma) tartışıldı. Alım – satımın denk halinde yapılması, sözleşmeye bağlanması, anlaşmazlıkların Ticaret Odalarınca çözülmesi, ihracat kazanç vergisinin kilo üzerinden alınması gibi kararlar alındı. 2. Ziraat kongresinde alınan kararlar, 11.6.1934 tarihli ve 2506 sayılı ekiciden tütün alma kanunu ile uygulamaya konuldu (Ünal, 1998)

Özetlemek gerekirse; Cumhuriyet döneminde en önemli gelişmelerden birisi, tütün tekelinin tekrar devlet eline geçmesi, diğer bir gelişme ise tütün üretiminde kalitenin yükseltilmesi ıslah, hastalık ve zararlılarla mücadele, ekici ve uzman kişilerin eğitimi, gibi konularda faaliyet gösterecek kurumların oluşturulması ve üretim hacminin artırılmasını amaçlayan politikaların benimsenmesidir.

7.1.2.1. Tütün Üretim Bilgileri

Cumhuriyet dönemi tütün politikalarının etkilerini Tablo 7.4'de verilen üretim miktarlarını incelemekle başlayabiliriz. Tablomuzda 1923-1938 yılları arasında ki üretim miktarı, üretim alanı ile dekar başına verim değerleri verilmiştir. Burada hemen 1923 ve 1932 yıllarında gerçekleşen üretim rakamları gözümüze çarpmaktadır. 1923 yılı üretim değeri Reji döneminde yapılan üretim olup, Reji'nin kaldırılma kararının üretime etkilerini görmemiz açısından iyi bir örnektir.

1923 yılında 26.000 ton gerçekleşen üretim hemen ertesi yıl 54.000 tona yükselmiştir. Bir başka ifade ile 1924 yılında üretim alanında %72, üretim miktarında ise %108 oranında bir artış olmuştur. Dolayısı ile Reji'nin kaldırılma kararı üreticide olumlu algılanmış, üreticilerin beklentilerini yükseltmiştir.

Tablo: 7.4.Cumhuriyet Dönemi Tütün Üretim Verileri

Ürün Yılı	Üretim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Verim (Kg/Dekar)
1923	35.150	26.000	73,9
1924	60.710	54.000	88,9
1925	66.287	56.215	84,8
1926	70.082	54.377	77,5
1927	88.605	69.604	78,5
1928	66.210	43480	64,0
1929	52.647	30.503	69,0
1930	70.856	47.211	66,0
1931	74.683	51.111	88,0
1932	27.975	18.040	64,0
1933	51.037	40.148	78,0
1934	44.706	35.678	79,8
1935	54.026	36.004	66,6
1936	84.783	74.059	87,3
1937	94.499	72.676	76,9
1938	84.000	58.800	70,0

Kaynak: (DİE, 1948: 250-251, Ceylan, 1995: 52, Özavcı, 2007: 51).

Üretim miktarında diğer bir dalgalanma ise 1932 yılında görülmektedir. Bir önceki yıla göre %65 gibi büyük bir oranda gerçekleşen azalış, tablo 7.4'te verilen üretim değerlerinin de en düşüğüdür. Üretimde ki azalmayla beraber aynı yıl verim de düşmüştür.

Tabloda verilen yıllar içersinde üretim miktarının en fazla olduğu dönem 1936 yılıdır. 84.783 hektar alanda 74.059 ton üretim gerçekleşmiş, dekar başına 87,3 kg ürün alınmıştır. Hemen ertesi yıl tütün ekilen alanın 10 bin hektar artmasına rağmen, üretim düzeyi düşük kalmıştır.

1930'lu yılların başında temel sorun, çok karışık tohumla standart olmayan tütün üretilmesidir. İnhisarlar İdaresi'ne bağlı olarak Ziraat ve Fen Şubesinin kurulup gelişmesi ile birlikte, çeşit ıslahı ve bölgelere göre standart çeşitlerinin tespit edilmesi

çalışmaları başlatılmıştır. Geliştirilen yeni tütün çeşitlerinin üretim alanında yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla İnhisarlar İdaresi ekicilere fide, tohum yardımları ile avans para ödemelerine de bu dönemde başlamıştır (Ceylan, 1995: 53-54).

Tablo 7.5'te ise beşer yıllık periyotlarla tütün üretilen köy ve üretici sayıları verilmiştir. Bu verilere göre üreticinin en fazla olduğu dönem 1925'dir. 1930'lu yıllarda 100 000 dolaylarında olan ekici sayısı 1940 yılında %35 oranında artmıştır. Bu dönem

Tablo: 7.5.Cumhuriyet Dönemi Tütün Üretici Bilgileri

Yıllar	Köy Sayısı	Üretici Sayısı
1925	-	179.000
1930	5.082	99.793
1935	4.332	101.799
1940	4.249	135.241

Kaynak: (T.E.D.B., 1999: 13).

itibariyle ortalama 129 000 ekicinin tütün ürettiği ve ülkemizde tütün üretiminin aile tarımı şeklinde yapıldığı düşünülürse yaklaşık 500 000 kişinin tütün yetiştiriciliğinde istihdam edildiği ortaya çıkmaktadır.

7.1.2.2.Tütün Ticareti

Cumhuriyet dönemi tütün dış ticareti hakkında bir fikir sahibi olabilmek için, Reji'nin kaldırılışından sonraki ilk iki yıla bakmak bile yeterlidir.

Reji son yılında 4 bin ton kadar tütün satabilmişken; bunun yaklaşık değeri 10 milyon TL'dir. Hemen iki yıl sonra Cumhuriyet döneminde yaklaşık 30 milyon lira karşılığında 9 bin ton tütün satılmıştır. Bu satıştan devletin kazandığı net kazanç 1928 yılında 22 milyon liradır. Reji İdaresi faaliyetini sürdürdüğü 30 yıl boyunca devlete ödediği sadece 1,5 milyon liradır (Ünal, 1998).

Tütün ihracatı 1923 yılından itibaren sürekli artmıştır. Ancak 1929 ekonomik krizi bütün mallarda olduğu gibi tütün ihracatını da önemli oranda azaltmıştır. Krizin

etkisi ile dünya pazarlarında tütün fiyatları 1932 yılına kadar düşmüştür. 1933’de tekrar yükselse de yeterli ihracat yapılamamıştır.

Tablo 7.6’daki ihracat verilerine göre 1932 yılında 101 milyon lira tutarından 30.777 ton tütün ihraç edilmiştir. Türkiye’nin toplam ihracatının %26,6’sına denk gelen bu oran ile tütünün tonundan ortalama 3.280 lira civarında gelir elde edilmiştir. 1933 yılında ise 20.664 ton ihracat miktarından 95 milyon TL elde edilmiştir. Türkiye ihracatının %22,2’lik bölümünü oluşturan bu yılda tütünün tonundan 4.597 lira sağlanmıştır.

Tablo: 7.6.Cumhuriyet Dönemi Tütün İhracat Değerleri

Yıllar	İhracat Miktarı (ton)	İhracat Değeri (Milyon TL)	Toplam İhracata Oranı (%)
1932	30.777	101	26,6
1933	20.664	95	22,2
1934	23.751	92	14,0
1935	22.695	95	19,5
1936	26.324	117	20,6
1937	39.700	120	35,8

Kaynak: (Ceylan, 1995: 57).

Bu dönemde ülkemizin tütün ihraç ettiği ülkelerin başında ABD gelmektedir. Toplam tütün ihracının %40’ını bu ülkeye yaparken, %25 ile Almanya ikinci sıradadır (Ceylan, 1995: 57).

7.1.3. Tekel Dönemi Tütün Üretimi ve Ticareti (1939-1960).

Türk tütüncülüğünde önemli gelişmelerin yaşandığı bu dönemde bir taraftan da II. Dünya Savaşının olumsuz etkilerini görmek mümkündür. Özellikle gıda maddeleri ihtiyacı önemli bir sorun olarak görülmüştür. Tarım sektörü açısından söz konusu dönemde devletin kırsal nüfustan talepleri arasında en önemli ve de en ağırı, ürünün bir bölümüne ya piyasa fiyatlarından çok düşük fiyata zorunlu satışı, ya da vergilendirme yoluyla el konulmasıdır (Ceylan, 1995: 65).

Tüm bu olumsuzluklar yanında Türk tütüncülüğü adına yaşanan olumlu gelişmelerde yok değildi. Bunlardan birisi “Tütün ve Tütün İnhisar Kanunu”dur. Diğeri ise “Tekel Genel Müdürlüğü”nün kurulmasıdır.

Bu dönemden önce ki Türk tütüncülüğü adına yapılan tüm düzenlemelerle beraber 1701 sayılı kanunun yeterli olmadığı görülmüş ve buna istinaden 10 Haziran 1938 tarihinde 3437 sayılı “Tütün ve Tütün İnhisar Kanunu” kabul edilerek 26 Ekim 1938 tarihinde yürürlüğe konulmuştur (Özkul ve Sarı, 2008: 4).

Otuz yıldan fazla yürürlükte kalan yeni yasa 1701 sayılı kanuna ek olarak özel kişi ve kurumların tekel kapsamına giren tütün ürünlerini hangi koşullarda üretebileceklerini düzenlemiştir. Bu düzenlemeye göre; “Tacir ehliyet ve sıfatına haiz ve makinelerinin iş kapasitesine göre 3.000 liradan başlayarak 10.000 liraya kadar para veya milli bir bankanın teminatı olarak gösterenler yalnız yabancı memleketlere satmak üzere, Gümrük ve İnhisar Vekilliği’nin izni ile tayin ve tespit edeceği yerlerde, sigara fabrikası açabilirler” şeklindedir (Doğruel, 2000: 161).

3437 Sayılı yasa ile öngörülen diğer değişiklikleri ise şöyle sıralayabiliriz (ceylan, 1995: 69).

- Tütün ekimi serbest olan bölgelerde tütüne elverişli olmayan ırmak ve çay yataklarında, kış mevsiminde su altında kalan arazide bataklıklarda tütün ekilmemesi için Gümrük ve Tekel ile Tarım Bakanlıklarınca ortak tedbirler alınacaktır.
- Bu iki Bakanlık, tütün yetiştirilen bölgelerde ortaklaşa araştırma kuruluşları kuracaklar ve tütüncülüğün gelişimi için ortak çalışmalar yapacaklardır.
- İslah çalışmaları sonucunda elde edilen tohumluklar ekicilere parasız dağıtılacaktır.
- Üretici bölgelerde kurulacak tütünle ilgili kurumlarda ekicilerle ailelerine tütün ekim ve bakımına ait bilgiler teorik ve uygulamalı olarak öğretilecektir.
- Ekiciler, tütünlerini denk yapmadan önce temizlemeye mecbur tutulacaklardır. Bu yolla ürünün daha uygun koşullarla satılması temin edilmiş olacaktır.
- Emanet ambarlarına konulacak ekici tütünleri yangın tehlikesine karşı sigorta edilecektir.
- Tekel İdaresi ambarlara yok edilmek üzere bırakılan işe yaramaz tütünleri müşteri çıktığı takdirde satmaya yetkili kılınmıştır.

Yapılan yeni düzenlemelerin önceki dönemde olduğu gibi kalite üzerine yoğunlaştığını söyleyebiliriz. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nda Türk tütününe olan dış talep ve neticesinde piyasada arz ve talep dengesinin bozulması, tütünün üretim miktarlarında kontrol ve planlama gerektirmiş ve ilk kez 1940 yılında tütünün desteklenmesine karar verilmiştir. Bunun sonucu 3780 sayılı Milli Koruma Kanunu'nun 26. Maddesine istinaden doğrudan doğruya ekiciden tütün alımı için Ticaret Vekâleti hesabına ve Yerli Ürünler Türk A.Ş. ile Türk Tütün Ltd. Şti. namına 2 milyon liraya kadar bir kredi tahsisi ilk kez 18.12.1940 tarihli ve 4/14900 sayılı bakanlar kurulu kararı ile uygun görülmüştür (Ünal, 1998).

Daha önceden belirttiğimiz gibi 1931 yılında Maliye Bakanlığı tarafından yürütülen İhisarlar Kanunu ile tütün, Alkollü içkiler ve tuz devlet tekeline alınmıştır. Sonradan bu yetki Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na devredilmiştir. En son 1 Haziran 1941 tarihinde 4036 sayılı kanun ile Tekel Genel Müdürlüğü ayrı bir teşkilat yapısına kavuşmuştur.

4036 sayılı yasanın 2. Maddesine göre, Tekel Genel Müdürlüğü; tütün, ispiro ve ispirotolu içkiler, tuz, çay, kahve, barut ve patlayıcı maddelerle, av malzemesi, fişek ve revolver tekeline mevcut hükümler çerçevesinde işletmek ve idare etmek ve bu tekell maddeleri ile birlikte kibrit, çakmaktaşı ve çakmak, oyun kâğıdı tekellerinin kaçakçılıklarına ait takipleri yapmak ve kanunla verilen diğer görevleri yerine getirmekle sorumludur.

19.4.1944 tarih ve 728 sayılı nizamname ile tütünlerin; yöre ve dayanma kabiliyetine göre ekiciler eli ile işleme usulleri gösterilmiştir. 1947 yılında tanzim ve müdahale alımları sürekli hale getirilmiş, Milli Koruma Kanunu uyarınca bu durum 1961 yılına kadar sürmüştür. 17-19 Aralık 1947 tarihinde Ankara'da tütüncüler toplantısı yapılarak; tütün ekiminin meslek edinenlere bırakılması, kaliteli tütün için arazi sınırlamasına gidilmesi kararları alınmıştır. Yine Tütüncülüğün gelişimi için 24.12.1956 tarihinde Milli Tütün Komitesi kurulmuştur (Ünal, 1998).

1944 yılından beri devlet adına tütün alımlarını gerçekleştiren, Yerli Ürünler Türk A.Ş. ve Türk Tütünleri Limitet Şirketi alımların niteliği ve giderek artan hacmi karşısında, söz konusu hizmeti sağlıklı yürütememiştir. Neticede bu görev 1947 yılında Tekel Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir

7.1.3.1. Tütün Üretim Bilgileri

Tablo 7.7’de 1939-1960 yıllarını kapsayan üretim bilgilerini incelediğimizde 1939-1944 yılları arasında üretim alanında önemli bir değişiklik görülmemekle birlikte üretim miktarında ki dalgalanma verimden kaynaklanmaktadır. Dönemin en düşük üretimi 1943 yılında yapılmıştır. 1945 yılına gelindiğinde tütün ekilen alanların 100 ha üzerine çıkması dolayısıyla üretim miktarlarını da artmıştır. 1939 yılında 65 bin ton olan üretim 1960’da iki kattan fazla artarak 139 bin tonu bulmuştur.

Tablo: 7.7. Tekel Dönemi Tütün Üretim Bilgileri (1939-1960).

Ürün Yılı	Üretim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Verim (Kg/Dekar)
1939	76.043	65.434	86,0
1940	78.054	71.356	91,4
1941	74.085	55.000	74,2
1942	79.551	62.000	77,9
1943	68.482	52.000	75,9
1944	77.683	61.387	79,0
1945	98.049	69.599	70,9
1946	123.248	97.952	79,4
1947	132.481	101.928	76,9
1948	106.099	83.079	78,3
1949	127.420	100.085	78,5
1950	128.343	93.328	72,7
1951	121.360	88.651	73,0
1952	130.047	91.958	70,7
1953	159.026	117.795	74,0
1954	156.000	102.000	65,3
1955	173.000	120.000	69,3
1956	175.000	116.570	66,6
1957	170.000	123.000	72,3
1958	156.965	115.326	73,4
1959	176.785	129.383	73,1
1960	189.587	139.343	73,4

Kaynak: (DİE, 1992:186-187; Cumhuriyetin 50. Yılında T.İ.B).

Tablo 7.7’de verilen 22 yıllık dönemde üretim miktarında zaman zaman dalgalanmalar olsa da ortalama üretim miktarı 93 bin ton dolaylarında seyretmiştir. Aynı dönemde tütün ekilen alan ise ortalama 126 000 ha’dır.

Bu dönemde ki üretimin bölgelere dağılımına baktığımızda; en çok üretimin yapıldığı 1960 yılı için Ege Bölgesi 85.833 ton ile ilk sırayı almaktadır. 27.931 ton ile ikinci sırayı alan Karadeniz Bölgesinin ardından 22.223 ton ile Marmara gelmektedir. Doğu ve Güneydoğu Bölgelerimiz ise 2.820 ton’luk üretimle son sırada yer almaktadır. Bu dönemde her iki bölgemizde yapılan üretim günümüz üretiminin çok altındadır (Mercimek, 1999: 15).

1945-1960 yıllarını içeren üretici bilgilerinden anladığımız kadarı ile bu dönem üretici sayısı bir hayli artmıştır. Hatırlanacağı üzere 1940 yılında ekici sayısı 135 000 dolaylarında idi. Beş yıl içinde yaklaşık 50 000 üretici daha tütün üretmeye başlamıştır. Devam eden dönemlerde bu artış sürmüştü, 1960 yılında yaklaşık rakamla 300 000’lere dayanmıştır. “1955 ve 1960 yıllarında tütün ekici sayısı tarımda çalışanların sayısına oranı sırası ile %2,75 ve %3,08’dir” (Cillov, 1965: 16).

Tablo: 7.8.Tekel Dönemi Üretici Bilgileri

Yıllar	Köy Sayısı	Üretici Sayısı
1945	4.479	182.501
1950	5.224	230.970
1955	5.085	259.254
1960	5.723	298.499

Kaynak: (T.E.D.B, 1999: 13).

Normal şartlar altında bir ekicinin aile fert sayısı 3 ila 5 kişi arasında değişmektedir. Ortalamasını aldığımızda, yaklaşık 1.200.000 kişinin tütün üretimi ile uğraştığı sonucuna ulaşırız.

7.1.3.2. Tütün Ticareti

II. Dünya Savaşı öncesi Türk tütünlerinin en önemli iki alıcısı konumunda olan ABD ve Almanya'nın savaşa katılmaları Türkiye'nin ihracatını önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak dünya tütün stoklarının savaş süresince hızla azalması, önceleri talep yetersizliğinden ihracatı yapılamayan tütünlerin savaşın son dönemlerinde ihracatına imkân vermiştir.

Savaş sonrasında ilk aşamada, ABD ve Almanya pazarları kapanmıştır. Döviz yetersizliği nedeniyle de Avusturya tütün alımını durdurmuştur. Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen savaş yıllarında (1939-1945) ihracatı yapılan ortalama tütün miktarı 36 000 ton'dur. Toplam ihracat gelirleri içinde tütün ihracatı değerinin payı ise, bu dönem için %30'lar seviyesindeki konumunu koruyabilmiştir (Ceylan, 1995: 78).

Tablo 7.9. Tekel Dönemi Tütün İhracat Bilgileri (1947-1960).

Ürün Yılı	İhracat Miktarı (Bin Ton)	İhracat Değeri (Milyon TL)	Toplam İhracata Oranı (%)
1947	43	-	-
1948	51	-	-
1949	80	264.3	38
1950	51	155.5	23
1951	58	185.0	21
1952	57	210.9	17
1953	72	284.4	22
1954	64	280.9	26
1955	60	267.0	28
1956	61	272.0	30
1957	89	501.9	40
1958	67	476.3	34
1959	67	639.1	26
1960	63	572.6	20

Kaynak: (İncekara, 1957: 19; Tekeş, 1978: 106; Ceylan, 1995: 80).

Tablo 7.9'da verilen ihracat rakamları incelendiğinde; 1947-1960 yılları arasında tütün ihracatının Türkiye'nin toplam ihracatı içinde önemli yer tuttuğu görülmektedir.

Hatta en fazla ihracatın yapıldığı 1957 yılında, 89 bin ton olan ihracat %40'lık oranıyla neredeyse toplam ihracatın yarısına yaklaşmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin tütün ihracatında %43'lük oranla ABD ilk sırayı alıyordu. İkinci sırada %35'lik oranla Demirperde ülkeleri geliyordu. Demirperde ülkelerinin başında en çok alımı yapan Polonya idi. Sonra sırası ile Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan ve Rusya gelmekteydi. Ancak bu ülkelere yapılan ihracat dönem dönem farklı özellikler göstermekteydi. Türkiye'nin ödeme sıkıntısı çektiği yıllarda, bu ülkelere yaptığı ithalat artmakta, serbest ödeme imkânı bulunduğu yıllarda azalmaktadır. İthalatı besleyen ihracat da bu duruma paralel gelişim göstermekte ve özellikle iç fiyatların dünya piyasalarına oranla yüksek olduğu dönemlerde Demirperde Ülkelerine olan ihracat artmaktadır. Dünya piyasalarında rekabet şansı azalan tütünlerin, ikili anlaşmalar çerçevesinde bu ülkelere ihracatı yapılmaktaydı (Ceylan, 1995: 79; Cillov, 1965: 28).

Avrupa'da Türk tipi sigara tüketimi 1930'lu yılların ortalarına doğru yükselmiş ve 1940'lı yılların ikinci yarısında doruk noktasına çıkmıştır. Ancak savaş nedeniyle Avrupa'da sigara üretiminin durması, Amerikan sigaralarının Avrupalı ile tanışması, ileri ki dönemlerde katı bir rekabeti beraberinde getirecektir (Mercimek, 1999: 12).

Diğer taraftan 1940'lı yıllarda Avrupa'da tüketilen sigaraların %90 Oriental tütünlerden oluşmaktaydı. Türkiye ile beraber Avrupa'nın Oriental tütün ihtiyacını karşılayan Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya'nın II. Dünya Savaşına katılmaları dolayısıyla üretimlerinin yavaşlaması savaş yıllarında ülkemizin tütün ticaretine olumlu katkılar yapmıştır. Ancak savaşın bitmesi ile sözü geçen ülkelerin tütün üretimine ağırlık vermesi rekabet ortamı yaratmıştır (Mercimek, 1999: 12; Özavcı, 2007: 68).

7.1.4. Destekleme Alımları Dönemi Tütün Üretim ve Ticareti (1961-1983).

Türkiye’de tütün üretiminin, iç tüketim ve ihracat imkânları ile dengeli hale getirilememiş olması, fiyatların belli bir düzeyin altına düşürülmeyerek piyasa dengesinin sağlanması ve ekicinin korunması gibi kriterler nedeniyle ekici tütünleri satış piyasasında desteklenmeye başlanmıştır. 1947 yılından itibaren Milli Koruma Kanunu’ndan hareketle destekleme alımları Tekel İdaresince yapılmıştır. Destekleme alımlarına getirilen ilk özel düzenleme ise 1961 yılında yürürlüğe giren 196 sayılı yasadır.

Bu yasanın birinci maddesine göre;

“Ekici tütünleri satış piyasalarını desteklemek üzere devlet nam ve hesabına gerek görülen yıl ve yerlerde alımlar yaptırmaya ve alımları uygun göreceği müesseselere vazife vermeye Bakanlar Kurulu yetkilidir”

Yasanın birinci maddesi uyarınca bu görev Bakanlar Kurulu tarafından her yıl Tekel Genel Müdürlüğü’ne verilmiştir. Böylece Tekel hem kendi ihtiyacı için hem de destekleme alımları için tütün alım görevinde bulunmuştur. Destekleme alımları çerçevesinde satın alınan tütünlerin satış ve ihracına kadar olan evrede bakım, işleme ve her türlü hizmet ödemeleri için gerekli mali kaynaklar Bakanlar Kurulu’nca belirlenecektir. Destekleme alımları nedeniyle ortaya çıkacak kurum zararları ertesi yıl Maliye Bakanlığı bütçesine konacak olan ödenekten karşılanacaktır. Kar tahakkuk ettiğinde yine aynı bütçeye gelir olarak kaydedilecektir (Ünal, 1998; Ceylan, 1995: 91).

196 sayılı yasa ile uygulanmaya başlanan destekleme alımları, ekonomik, sosyal ve politik nedenlerle verilen yüksek fiyatlar neticesinde, tütün üretim alanları ve miktarlarında önemli artışlar meydana getirecektir. İç tüketim ve ihracat için gerekli olan miktarların çok üzerinde oluşacak üretim, Tekel ve Türk tütüncülüğünün en önemli sorunlarından olan aşırı stokları oluşturacaktır.

Tütün üretimini ekonomik ve ticari konulara göre düzenlemek, milli tütün politikasının koordineli bir biçimde yürütülmesini sağlamak, tütün eksperlerinin eğitimini bir yüksekokul açarak gerçekleştirmek, tütünlerin özelliklerini korumada eski yasa da bulunan boşlukları doldurmak ve tütünlerin standardizasyonunda yeni teknik hükümler getirmek amacı ile 3437 sayılı kanun yürürlükten kalktı. 30 Mayıs 1969 tarihinde 1177 sayılı “Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu” yürürlüğe girmiştir (Doğruel, 2000: 162)

Bu kanunla getirilen yeni düzenlemeleri şöyle özetleyebiliriz;

- Ülkenin milli tütün politikasını saptamak, düzenlemek ve tütüncülükle ilgili çalışmaları koordine etmek amacıyla Maliye, Gümrük ve Tekel, Tarım ve Ticaret Bakanlıklarından oluşan “ Bakanlıklar arası Tütün Kurulu” adı altında yeni bir organ oluşturulması
- Tütün tarımı serbest olan ilçelerin üretim alanlarında ki sınırların yeniden saptanması.
- Tütün üretiminin ekonomik koşullara göre düzenlenmesi için gereksinim duyulan bölgelerde üretim miktarlarının belirli oranlarda azaltacak önlemlerin uygulanması, bu tedbirleri almaya ve bu tedbirleri kısmen veya tamamen kaldırmaya Bakanlıklar arası Tütün Kurulu yetkilidir.
- Hastalık ve zararlıların tahribatı nedeniyle ürünü bozulan alanlarda üretimin geçici olarak yasaklanması
- Üretilen tütün çeşitlerinin iç ve dış pazar ihtiyaçları ve tarımsal zorunluluklar göz önünde tutularak saptanması ve gerektiğinde değiştirilebilmesi.
- Tütün satış merkezlerinin kurulması ve üretilen tütünlerin alım satımının bu merkezlerde yapılması (Ceylan, 1995: 109-110).

1177 sayılı tütün ve tütün tekeli kanunu oldukça detaylı bir kanun olup 120 maddeden oluşmaktadır. Cumhuriyet döneminin en kapsamlı olan bu kanuna göre oluşturulmuş Tütün Tekeli İdaresi başta Ege bölgesi olmak üzere, Türkiye’deki bütün bölgelerde teşkilatlanmaya başlamıştır. Söz konusu kanun ile uzun vadede olumlu ve önemli katkıları olabilecek olanaklar sağlamak amaç edinmiş, tütün politikasını belirlemeye yönelik adımlar atılmıştır (Özavcı, 2007: 85).

7.1.4.1.Tütün Üretim Bilgileri

Türkiye’de tütün ekimi Osmanlı’dan bu döneme kadar artma eğilimi gösterse de yıl yıl görülen dalgalanmalar ekim sahası ve umumi konjonktüre bağlı olmakla beraber özellikle tütün fiyatları, ihracat hacmi ve hava şartlarına bağlıdır. Ancak bu dönemden itibaren üretimde ki artışta Tekel’in destekleme alımlarının etkisi de göz ardı edilmeyecek derecededir. Politik kaygılar neticesinde tütüne verilen yüksek fiyatlar, kalitesiz ve standart dışı üretimi beraberinde getirmiş, stokları artırmıştır. Öyle ki “1971-1975 yılları arasında ekiciye verilen fiyat artışı %330’lara varmıştır” (Mercimek, 1999: 13). “Uygulanan fiyat politikaları nedeniyle üretici kaliteden çok verime dayalı üretime yönelmiş, taban ve sulak arazilerde tütün yetiştirmeye başlamıştır” (Güney, 1986: 299)

Tablo 7.10’da 1961-1983 döneminde Türkiye’nin tütün üretim bilgileri verilmiştir. 196 sayılı yasa uyarınca destekleme alımlarının başladığı 1961 yılında üretim 100 bin ton’un üzerinde iken, verim 1970’de dekarda 45,6 kg’a kadar inmiştir. Sonra ki yıllarda ise üretim alanına paralel üretim miktarı da artmış, taban ve sulak arazilerde yapılan üretim sonucu verimin 1974 yılından itibaren önemli oranda arttığını görüyoruz. Üretim miktarı açısından bir değerlendirmede bulunmak gerekirse; En az üretim 1962’de yaklaşık 90 milyon kilogram, en fazla üretim ise yaklaşık 324 milyon kilogram ile 1976 yılındadır.

Tablo 7.10. Destekleme Dönemi Tütün Üretim Bilgileri (1961-1983).

Ürün Yılı	Üretim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Verim (Kg/Dekar)
1961	140.625	101.407	72,1
1962	149.346	89.793	60,1
1963	235.669	132.182	56,1
1964	272.069	193.667	71,2
1965	222.060	132.374	59,6
1966	284.611	164.196	57,6
1967	297.149	189.259	63,6
1968	273.716	163.038	59,5
1969	314.837	146.592	46,5
1970	328.498	149.861	45,6
1971	353.627	173.861	49,1
1972	352.383	179.799	51,0
1973	322.840	149.120	46,2
1974	230.149	203.487	88,4
1975	241.507	199.935	82,8
1976	315.315	323.963	102
1977	276.550	247.952	97,7
1978	299.299	292.563	97,7
1979	232.505	216.585	93,1
1980	222.997	228.349	102
1981	177.166	168.024	94,8
1982	206.114	207.735	100
1983	229.566	233.841	101

Kaynak: (Ceylan, 1995, 93; 1971-84 Özçam, 1986, 193).

Tablo 7.11'den bu dönem Türkiye'de yapılan tütün üretiminin bölgelere dağılımını incelersek; En fazla üretimin, ihraç kabiliyeti yüksek tütünleri üreten Ege bölgesinde olduğunu görüyoruz. Karadeniz ve Doğu-Güneydoğu bölgelerimiz yaklaşık miktarlarda üretim yaparken, Marmara bölgesinde 1980'li yıllarda üretim miktarı oldukça düşmüştür.

Tablo 7.11.Bölgeler İtibariyle Tütün Üretim Miktarları

Ürün Yılı	Ege Böl. Miktar (Ton)	Karadeniz Böl Miktar (Ton)	Marmara Böl. Miktar (Ton)	Doğu-GüneyD. Miktar (Ton)
1977	133.523	48.069	16.552	49.706
1978	160.825	55.953	20.480	55.305
1979	120.577	47.517	12.698	35.793
1980	132.812	40.272	10.278	44.987
1981	104.489	31.583	6.221	25.730
1982	130.060	38.944	6.257	32.474
1983	150.646	38.853	9.373	34.971

Kaynak: (Güney, 1986: 301).

1965 yılında 6.872 köyde tütün üretilirken 379 000 civarında üretici bulunmaktadır. 1960 yılına nazaran %25 oranından fazla artış olmuştur. 1970 yılında 1965 yılına oranla üretici köy sayısı düşerken, 1975 yılında üretici sayısı da müthiş derecede artarak 535 000'lere çıkmıştır. Ancak devam eden yıllarda 455 000 seviyelerine tekrar düşmüştür.

Tablo: 7.12.Destekleme Dönemi Tütün Üretici Bilgileri

Yıllar	Köy Sayısı	Üretici Sayısı
1965	6.872	379.030
1970	5.725	342.243
1975	6.228	536.699
1980	5.559	455.002

Kaynak: (T.E.D.B, 1999: 13).

7.1.4.2.Tütün Ticareti

Dünya şark tipi tütün üreticisi diğer ülkelerde (Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya) 1960-1963 yılları arasında görülen maviküf hastalığının tahribatı sonucu, üretimlerinde büyük miktarlarda azalmalar gözlenmiştir. Bu ülkelerde önceki yıllardan kalan stoklar hızla eritilmiştir. Dış talep artışına paralel olarak şark tipi tütün ihracat fiyatları da yükselmiştir (Ceylan, 1995: 97)

Öte yandan kaliteli tütün fiyatının sürekli yükselmesi, üretim masraflarının yükselişi, güdümlü fiyat politikasının iyi işlemeyişi ile ilgilidir. Örneğin; 1962 yılında serbest pazarlara yapılan tütün ihracatının ortalama ihrac fiyatı kiloda 109 sent olarak hesaplandığı halde, 1963'te 145 sente yükselmiştir. Aynı zamanda düşük kaliteli tütün üretiminde ki artış, bizi tütün ihracatı bakımından ikili anlaşmalar şeklinde ve özellikle Demirperde ülkelerine doğru itmektedir. Bu ülkelere yapılan ihracat fiyatı düşük kalmakta, fakat ihracat hacmi giderek artmaktadır. Nitekim 1962 yılında serbest dövizli ülkelere yapılan satışların ortalama ihrac fiyatı kiloda 109 sent olduğu halde, kriling anlaşmalı ülkeler için bu fiyat 93 sentte kalmıştır (Cillov, 1965: 28-29).

Tablo 7.13. Destekleme Dönemi Genel İhracat ve Tütün ihracat Değerleri

Yıllar	Genel İhracat (Milyon \$)	Tütün İhracatı (Milyon \$)	Genel İhracata Oranı (%)
1964	411	90	22
1965	463	87	19
1966	490	97	20
1967	522	99	19
1968	496	103	21
1969	536	104	19
1970	588	81	14
1971	677	127	19
1972	1.318	134	15
1973	1.318	190	14
1974	1.518	187	12
1975	1.401	285	20
1976	1.960	144	7
1977	1.753	165	9
1978	2.288	324	15
1979	2.261	244	11
1980	2.910	281	9
1981	4.703	319	7
1982	5.746	366	6
1983	5.727	281	5

Kaynak: (Dikman, 1986: 357).

Tablo 7.13 1964-1983 döneminde genel ihracat değerlerinin içinde tütünün yerini göstermektedir. 1964 yılında tütün ihracatının genel ihracat içinde ki payı %22 iken, 1983 yılına gelindiğinde %5'lere kadar gerilemiştir. Tütün ihracatının yıldan yıla artmasına rağmen, genel ihracatta ki artışın büyüklüğü tütün ihracat değerinin payını azaltmıştır. Mesela 1978 yılında 324 milyon dolar olan ihracat genel ihracattan %15 pay alırken, 1982'de 366 milyon dolar ile %6'da kalmıştır.

Sözü geçen dönemde tütün ihracatımızın %60'ı ABD'ye yapılmaktadır. Bir diğer büyük alıcı ise %18'lik oran ile AET'dir. Dönemin başında tütün ihracatımızın %17'lik kısmını gerçekleştirdiğimiz Doğu Bloğu Ülkeleri ile aramızda mevcut Kliring⁴ ve Banker anlaşmalarının kaldırılması neticesinde, tütün ihracatımızda azalmalar olmuştur (Dikman, 1986: 357).

---

⁴ Ülkeler arasındaki iki yanlı ticaret anlaşmalarının temelinde malla ödemeyi öngören bir türü. Kliringde anlaşmalı ülkeler arasında [ithalat](#) ve [ihracat](#) işlemleri [döviz](#) kullanılmadan mahsup ve takas yoluyla ve kliring kurumları aracılığıyla gerçekleştirilir. Kliring kurumları merkez bankası ya da kliring ofisidir (<http://tr.wikipedia.org>).

7.1.5.Serbest Piyasa Dönemi Tütün Üretim ve Ticareti (1984-2000).

24 Ocak 1980 kararları Türk ekonomisinde uygulanacak liberal yaklaşımın ilk adımını oluşturmuştur. Bu politikaların belirleyici özelliği; ekonomiye ilişkin karar süreçlerinde piyasanın kendi işleyişine göre oluşacak fiyatların tek yol gösterici olmalarıdır. Her mal ve hizmet için, arz ve talebe göre oluşacak fiyatlar, tüm ekonomik işlemlerde geçerli olmalıdır. Bu yöntemle oluşacak fiyatlar tüketim, yatırım ve üretim kararlarını belirleyecek, üretici ve tüketiciler davranışlarını fiyatlara göre düzenleyecek ve en karlı buldukları girişimleri serbestçe yapacaklardır. Denge fiyatından sapmaları uzun dönemde piyasa kendisi düzeltecektir. Bu anlayışa göre, özel girişimciliğe dayalı ekonomilerde fiyatların, arz ve talebe göre belirlenmesi kuraldır. Hükümetin temel görevi ise, para arzı ve kamu harcamalarını, arz fazlası olmayacak şekilde ayarlamaktır (Ceylan, 1995: 137; Özavcı, 2007: 98).

Bu açıklamalar ışığında ilk yenilik, bir katma bütçeli kuruluş olan “Tekel Genel Müdürlüğü’nün işleyiş yapısının değiştirilmesi ile başlamıştır. Bilindiği gibi Tekel Genel Müdürlüğü 21 Mayıs 1941 tarih 4036 sayılı yasa ile Gümrük ve Tekel Bakanlığına bağlı katma bütçeli döner sermayeli bir devlet müessesesiydi. Yeni ekonomi politikalarına gerekli uyumunun sağlanması için, 11 Nisan 1983 gün ve 60 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü adıyla Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) haline dönüştürülmüş, Maliye ve Gümrük Bakanlığına bağlanmıştır. Tüzel kişiliğe haiz, faaliyetlerinde özerk ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir KİK olan kurum, 1986 itibariyle bünyesinde 5 işletme barındırmaktaydı.

- Tekel Yaprak Tütün İşletmeleri ve Ticareti müessesesi
- Tekel Sigara Sanayi İşletmeleri Müessesesi
- İspirto ve İspirtolu İçkiler İşletmeleri

- Tuz İşletmeleri
- Tekel Ürünleri Dağıtım İşletme

Çok geçmeden, Bakanlar Kurulu'nun 18.02.1987 tarih ve 11524 sayılı kararı ile Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün adı "Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü" kısaca "TEKEL" olarak yeniden değiştirilmiştir.

1980'den sonra değişen ulusal ekonomik anlayışı, tütün politikalarında da bir takım düzenlemeler yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu zaruretin belli başlı nedenlerine değinilirse, belki de bunların başında sigara kaçakçılığı gelmektedir. Sigara kaçakçılığının artışı ve harmanlanmış tip sigaralara olan talebin artması ile Tekel talebi karşılayamaz hale gelmiştir. Diğer yandan Tekel'in destekleme mekanizması nedeniyle ortaya çıkan üretim artışı ve kalite üzerinde düşüş etkisi aynı zamanda stok artışı gibi büyük bir yükü de beraberinde getirmiştir. Özellikle 1970'li yıllarda daha belirgin olarak görülen ve Tekel'in ticari bir müessese olarak iktisadi devlet teşekkülü olması ile ters düşen bu durum, Tekel'in organizasyon yapısının değiştirilmesi ile giderilmiştir. Ancak üretime yönelik sorunları ortadan kaldırmak için tütün üretiminde bir takım düzenlemelerin yapılması mecburi hale gelmiştir (Özavcı, 2007: 101).

28 Mayıs 1986 tarihinde kabul edilip, 3 Haziran 1986 gün ve 19126 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan 3291 sayılı yasa, hem yeni hükümler içermekte, hem de 1177 sayılı kanununun 20, 21, 38, 41 ve 43. Maddelerini kaldırmaktadır.

3291 sayılı yasanın 17. Maddesi uyarınca; (Tütüneksper).

" Tütün ve tütün mamullerinin üretimi, ithalatı ve satışı ile ekici tütünlerinin borsalarda veya yazılı sözleşme yapılarak satılabilmesine ilişkin usul ve esaslar, üretilen tütün mamullerinde kullanılan tütün cinslerine göre fon alınması ve bu fonun

kullanımına ilişkin usul ve esaslar, Bakanlar Kurulu'nca tespit edilir" hükmüne yer verilmiştir.

Diğer taraftan kaldırılan 38. Madde tütün sanayi ile ilgili hükümler taşımaktadır. Bu maddenin değişimi ile Tekel yerli ve yabancı sermaye ile ortaklık kurabilecektir. Böylece sigara ve tütün sanayinde tekel kaldırılmış olacaktır.

7.1.5.1. Tütün Üretim Bilgileri

1984-2000 dönemine ilişkin Türkiye tütün üretim verileri tablo 7.14'te verilmiştir. 17 yılı kapsayan bu dönemde tütün ekim alanı ortalama 254 bin ha, üretim hacmi ise ortalama 236.766 tondur. 1986 yılında ekilen alana paralel üretim miktarı da verilen dönem itibariyle en düşük seviyededir.

Tablo: 7.14. Serbest Piyasa dönemi Tütün Üretim Verileri

Ürün Yılı	Üretim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Verim (Kg/Dekar)
1984-	188.751	177.529	94,0
1985-	176.872	170.491	96,3
1986	169.919	158.480	93,2
1987	206.244	184.712	89,5
1988	237.068	219.063	92,4
1989	284.768	269.888	94,7
1990	309.448	287.902	93,0
1991	281.701	240.881	85,5
1992	331.158	334.276	100
1993*	339.860	338.800	99,6
1994*	226.928	187.733	82,7
1995*	209.919	204.439	97,3
1996*	237.992	230.949	97,0
1997*	322.500	302.007	93,6
1998+	278.350	258.811	92,9
1999+	270.751	251.070	92,7
2000+	237.722	208.001	87,4

Kaynak: (+Tekel, 2003: 17, *Tekel, 1998: 27, -Güney. 1986:300-301).

Tablo 7.14'ten de anlaşılacağı gibi bu dönem tütün üretimi hayli dengesiz bir durum sergilemektedir. Üretim hacminin en fazla olduğu 1993 yılında yaklaşık 339 bin ton tütün üretilmiştir. Bunun üzerine 1994'te uygulanan kota ile üretim miktarı 187 milyon kiloya kadar düşürülmüşse de siyasi kaygılar kota uygulamasının askıya alınmasına sebep olmuş, üretim 1997 yılında tekrar yükselmiştir.

1997 yılında üretim planlaması yapılarak her ürün yılı için üretim miktarının %10 azaltılması tespit edilmiş, bölgelere göre üretim sınırlaması konulmuştur. Verilen üretim miktarının aşılması durumunda, destekleme alımları dışında tutularak, randımanları karşılığı tutan bedelin yarısı kadar bir bedelle satın alınabileceği belirtilmiştir. Bu uygulamalar sonucu 2000 yılına gelindiğinde üretim miktarı 208 milyon kiloya kadar gerilemiştir.

Tablo: 7.15.Serbest Piyasa Dönemi Üretici Bilgileri

Yıllar	Köy Sayısı	Üretici Sayısı
1985	4.807	374.975
1990	5.263	521.952
1995	5.037	550.016
2000*	4.962	583.474

Kaynak: (T.E.D.B, 1999: 13 *Tekel, 2003, 17).

Aynı dönem ülkemizde tütün ekilen köy sayısı ortalama 5017 iken, tütün üreticisi 500 bin dolaylarındadır. Tablo 7.15'te görüleceği gibi 1985 yılında yaklaşık 375 bin olan üretici sayısı 2000 yılında 584 binlere kadar yükselmiştir.

1990-2000 yılları arasında üretici sayılarının bölgelere dağılımını tablo 7.16'dan görebiliriz. Bu verilere göre 1990 yılından 2000 yılına kadar olan on bir yıllık süre zarfında en fazla üretici Ege bölgesindedir. Yine aynı dönemde Ege'den sonra üretici miktarının fazla olduğu bölge Karadeniz'dir. Ancak 1995 yılı itibari ile Güneydoğu

Anadolu bölgemizde ki üretici sayısı Karadeniz bölgesinde ki üretici sayını aşmaya başlamıştır. 2000 yılına gelindiğinde Karadeniz bölgesinde 90 bin civarında olan üretici sayısına karşılık, Güneydoğu bölgemizde 150 bin'dir.

Tablo: 7.16.Bölgelere Göre Tütün Üretici Sayıları

Ürün Yılı	Ege	Marmara	Karadeniz	Doğu	G. doğu	Toplam
1990	312.731	21.768	101.671	13.151	72.631	521.952
1991	285.980	11.318	93.448	12.436	65.179	468.361
1992	320.047	17.160	98.699	13.842	76.637	526.385
1993	325.099	17.400	96.421	14.362	90.641	543.923
1994	291.436	15.373	85.853	17.387	84.249	494.298
1995	308.491	15.836	94.805	20.176	110.708	550.016
1996	302.759	14.368	90.286	21.615	117.643	546.671
1997	300.756	16.379	91.107	27.790	124.348	560.380
1998	334.117	15.886	97.482	28.634	145.944	622.063
1999	296.251	15.521	90.809	29.298	136.242	568.121
2000	301.177	14.839	90.128	27.252	150.078	583.474

Kaynak: (DPT 2000, Tekel, 2003).

7.1.5.2.Tütün Ticareti

Ülkemiz öteden beri Oriental tütün ihracatında birinci sırada gelmektedir. Rakibimiz olan diğer ihracatçı ülkeler Yunanistan, Bulgaristan ve (Eski) Yugoslavya'da tütün üretiminde yaşanan olumsuz gelişmeler, ülkemizin üretim ve ihracatında ki konumunun daha da güçlenmesini sağlamıştır (DPT, 2000: 34).

1984-2000 yılları genel ihracat ve tütün ihracat değerleri 7.17'de ki tablomuzda verilmiştir. Dönemin ilk yılı olan 1984'de tütün ihracatımız genel ihracatta oranı %3 iken, 2000 yılında %1,3'dür. Artan genel ihracat değerlerine nazaran tütün ihracatımızda yıllar itibari ile azalmalar görülmektedir. Öyle ki! 1989 yılında 480 milyon dolar olan tütün ihracat geliri, 2000 yılına gelindiğinde 373 milyon dolara gerilemiştir.

Tablo: 7.17.Serbest Piyasa Dönemi Genel İhracat ve Tütün İhracatı Değerleri

Yıllar	Genel İhracat (Milyon \$)	Tütün İhracatı (Milyon \$)	Genel İhracata Oranı (%)
1984	7.134	216	3.0
1985	7.958	330	4.1
1986	7.456	278	3.7
1987	10.190	276	2.7
1988	11.662	255	2.2
1989	11.627	480	4.1
1990	12.960	430	3.3
1991	13.594	566	4.1
1992	14.715	313	2.1
1993	15.345	410	2.7
1994	18.106	404	2.2
1995	21.637	354	1.6
1996	23.225	564	2.4
1997	26.261	576	2.2
1998	26.974	507	1.9
1999	26.587	470	1.8
2000	27.775	373	1.3

Kaynak: (Gür, Erdem, 1986: 356, T.E.B, 1990: 35-50).

Tablo 7.18’de Tütün ihracat verilerimizi incelediğimizde, 1995 yılında 136 bin ton tütün ihracatı gerçekleşirken, 1996 yılında bu rakam 170 bin ton seviyelerine yükselmiştir. Ancak hemen akabinde 1997 yılı ve devam eden yıllarda önemli derecede düşüş gözlenmektedir.

Tablo: 7.18.Serbest Piyasa Dönemi Tütün İhracatı

Yıllar	Tütün İhracatı Miktar (Ton)	İhracat Bedeli (Bin \$)
1995	136.392	354.464
1996	169.138	564.039
1997	160.361	575.916
1998	128.797	506.671
1999	115.340	469.621

Kaynak: (DPT, 2000: 35).

1984-2000 dönemi tütün ticaretinde en önemli gelişme; Tütün tekelinin kaldırılmasıdır (Bkz, S.65). Böylece Osmanlı döneminden beri süregelen yaprak tütün ithalat yasağı da kaldırılmıştır.

1970'li yıllarda kaçakçılık ve sonrasında resmi ithalat yoluyla yabancı sigaralar Türkiye'ye girmiş, tüketicilerin içim zevki bundan etkilenmiştir. Bu talep karşısında giderek tüketimi artmakta olan blended sigaraların harmanlarında ihtiyaç duyulan Flue Cured ve Burley tütünleri ithal edilmeye başlanmıştır.

1988 yılında 1553 ton olarak gerçekleşen tütün dışalımını 1990 yılında %111 artışla 3284 ton seviyesine yükselmiştir (Ceylan, 1995: 159). Devam eden yıllarda talep artışına bağlı olarak tütün ithalatımız sürekli artmıştır.

Tablo: 7.19.Serbest Piyasa Dönemi Tütün İthalatı

Yıllar	Tütün İthalatı Miktar (Ton)	Tütün İthalat Değeri (Bin \$)
1995	15.231	79.779
1996	20.421	93.681
1997	18.832	129.727
1998	33.180	183.118
1999*	48.846	247.592
2000*	62.195	308.183

Kaynak: (DPT, 2000: 32, * Ersan, 2004: 20).

Tablo 7.19'da 1995-2000 yılları tütün ithalat verilerine göre 6 yıl içinde tütün ithalat miktarımız 4 kattan fazla artarak 62 bin ton seviyesine yükselmiştir. Buna paralel 1995 yılında ithalata yaklaşık 80 milyon dolar ödenirken, 2000 yılında ödenen yaklaşık 310 milyon doları bulmuştur.

7.1.6.Özelleştirme Dönemi Tütün Üretim ve Ticareti (2001-2009).

Özelleştirme, devletin iktisadi faaliyetlerini gerçekleştiren Kamu İktisadi Teşebbüslerin mülkiyetinin özel sektöre devredilmesidir. Özelleştirme ile devletin ekonomideki sınai ve ticari aktivitesinin en aza indirilmesi hedeflenir (Özelleştirme İdaresi Başkanlığı).

2001 yılında Türk tütüncülüğünü her dönem destekleyen Tekel Şubat ayında 2001/6 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu kararıyla özelleştirme kapsamına alınmasına müteakip haziran ayında 4685 sayılı kanun Cumhurbaşkanı onayına sunulur. Bu kanunun içeriğini kısaca özetlersek;

Tütün ve tütün mamulleri üretimi, iç ve dış alım-satım konularında, sektörü düzenleyen ve denetleyen bağımsız bir kuruma yer verilerek (Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Denetleme Kurumu), 1177 sayılı Tütün kanunu kaldırılacaktır. Tütün üretiminde coğrafi sınırlama sona erdirilerek, tütün ve tütün mamulleri fiyatlandırılması, alımı, satımı ve ithalatı, serbest rekabete açılacaktır. Destekleme alımları kalkacak, üretici tütünlerinin alım-satımı için yazılı sözleşme esası veya açık artırma yöntemi getirilecektir. Ayrıca Tekel Kamu İktisadi Kuruluşu statüsünden çıkarılıp İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) statüsüne alınacaktır.

6 Temmuz 2001 tarihinde söz konusu kanun Cumhurbaşkanlığı tarafından veto edilerek meclise iade edilmiştir. Yeni yasa ile yerli üretici ve çiftçilerin oluşabilecek sorunlarının çözümüne ilişkin herhangi bir düzenleme olmaması vetonun en önemli gerekçesidir.

Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen 4733 Sayılı yasa hiçbir değişiklik yapılmadan TBMM’de kabul edilerek 2002’de yürürlüğe girmiştir. 2001 ekonomik krizi ile hükümet Uluslar arası Para Fonu (IMF) ile Stand-By anlaşması yapmak zorunda kalınca, tütün destekleme politikaları da gündeme gelmiştir. IMF’e sunulan tüm niyet

mektuplarında taahhüt edildiği gibi destekleme alımları kaldırılmış, tütün üretimine kota konulmuştur (Sarıçam, 2005: 5).

03.01.2002 tarih ve 4733 sayılı Kanun ile düzenleyici ve denetleyici kurum olarak Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu (TAPDK) kurulmuştur. TAPDK tarafından hazırlanan düzenlemelere uygun olarak 2002 yılında BAT, 2004 yılında EUROPEAN ve 2005 yılında da IMPERIAL firmaları sigara sektöründe üretim faaliyetine başlamıştır.

Tekel 2001 yılında Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 05.02.2001 tarih ve 2001/06 sayılı Kararı ile özelleştirme kapsam ve programına alınmıştı. Tekel'in sigara bölümünün özelleştirilmesi için 2003 yılında ilk defa ihaleye çıkılmış, JTI firmasının vermiş olduğu 1.150 milyon ABD doları tutarında ki teklif yetersiz bulunarak ihale iptal edilmişti. 2005 yılında tekrar ihaleye çıkarılan Tekel'e hiçbir firmadan teklif gelmeyince ikinci ihale de başarısızlıkla sonuçlanmıştı (DPT, 2006: 8).

7.1.6.1. Tütün Üretim Bilgileri

Bu dönemde tütün üretimini etkileyen faktörlerin başında; IMF'e verilen taahhütler neticesi destekleme alımlarının durdurulması ve üretime kota konulması gelebilir. Tekel'in özelleştirme kapsamına alınması ve alternatif ürün projesi diğer önemli unsurlardır.

Tütün üretiminden vazgeçip Alternatif Ürün Yetiştiren Üreticilerin Desteklenmesine dair tebliğ 28 Kasım 2001 tarih ve 24597 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kapsamda tütün üretiminin azaltılması amaçlanmış hükümet politikası haline gelmiştir. Tütün ekim alanlarında başka ürünlere yönelen üreticilerin maliyetlerinin karşılanması ve tütün ekiminden vazgeçerek uğrayacakları maddi kayıplarının telafisi için destek verilmesi kararı alınmıştır. 2002 yılında sözü geçen üreticilere 1.8 milyon dolar ödeme yapılmıştır. 2003 yılında ise

alternatif ürün yetiştiren üreticilere dekar başına 80 dolar ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu uygulamalar ilk yıllarda üreticiyi tütün üretiminden vazgeçiremediği tablo 7.20’de görülebilmektedir. Sonraki yıllarda sürdürülen kararlı politikalar üretimin düşmesine neden olmuştur.

Tablo: 7.20.Özelleştirme Dönemi Tütün Üretim Bilgileri

Ürün Yılı	Üretim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Verim (Kg/Dekar)
2001	195.960	144.712	73,8
2002	191.200	159.521	83,4
2003	137.509	108.618	78,9
2004	185.730	126.902	68,3
2005	185.460	135.211	72,9
2006	146.019	98.137	67,2
2007	144.904	74.584	81,3
2008	146.872	93.403	80,9
2009	116.149	92.615	79,7

Kaynak: TAPDK Verilerinden Düzenlenmiştir.

2001 yılında yaklaşık 145 bin ton olan üretim miktarı 2002’de artarak 160 bin seviyelerine çıkmıştır. Her ne kadar 2003 yılında önemli miktarda düşüş olsa da devam eden yıllarda üretim miktarı tekrar yükselişe geçmiştir. Son dört yılda ise ülkemizde tütün üretimi 100 bin tonun altına düşerek ortalama 90 bin ton seviyelerinde seyretmektedir.

Tablo 7.21’de gördüğümüz üretici sayısında ki azalış dikkat çekicidir. 2001 yılından 478 bin olan üretici sayısı 2009 yılına geldiğimizde 80 bin civarına inmiştir. Buna bağlı olarak tütün ekilen köy sayısı da eksilmiştir.

Tablo:7.21.Özelleştirme Dönemi Üretici Bilgileri

Yıllar	Köy Sayısı	Üretici Sayısı
2001	4.838	477.829
2002	4.629	402.236
2003	3.431	333.761
2004	3.904	282.729
2005	-----	255.753
2006	-----	222.414
2007*	-----	207.051
2008*	-----	194.282
2009*	-----	80.766

Kaynak: TTA ve *TAPDK Verilerinden Düzenlenmiştir.

7.1.6.2.Tütün Ticareti

Tablo 7.22’de ki ihracat rakamlarını incelediğimizde ülkemizde tütün üretiminde ki azalışa rağmen ihracatımız önemini korumaktadır. Son dört yılda gerçekleşen üretim

Tablo: 7.22.Özelleştirme Dönemi Tütün İhracatı

Yıllar	Tütün İhracatı Miktar (kg)	İhracat Bedeli (\$)
2003	112.430.210	330.281.702
2004	106.988.018	388.466.644
2005	134.533.516	476.377.227
2006	127.975.693	497.043.202
2007	113.942.835	449.752.684
2008	152.033.388	428.442.344
2009	97.183.801	480.231.989

Kaynak: TAPDK Verilerinden Düzenlenmiştir.

(Bkz, Tablo: 7.20) yine aynı yıllarda gerçekleşen ihracat miktarlarını karşılamaktan ötedir. Kaldı ki iç piyasa talebi de eklenince günümüz üretim miktarının yetersiz olduğu görülebilmektedir.

Diğer taraftan ülkemizde yaprak tütün ithalatının başladığı 1988 yılından bu yana (Bkz. S.69) geçen 20 yıllık süre zarfında Türkiye’nin ithalatı önemli ölçüde

artarak 80 bin tonu aşmıştır. Tablo 7.23’de ki ithalat rakamları incelendiğinde 2001 yılına oranla 2008 yılında yaklaşık %26 artış olduğu görülecektir.

Tablo: 7.23.Özelleştirme Dönemi Tütün İthalatı

Yıllar	Tütün İthalatı Miktar (Ton)	İthalat Bedeli (Milyon \$)
2001	64.253	284.79
2002	55.838	207.08
2003	69.888	234.87
2004	66.400	239.26
2005	67.120	271.47
2006	79.790	322.00
2008	81.100	356.90

Kaynak: TAPDK Verilerinden Düzenlenmiştir.

28.05.1986 tarihli ve 3291 sayılı Kanun ile düzenlenen Tütün Fonu; Virginia, Burley ve vasıflı şark tipi tütün ekiminin iyileştirilmesi, geliştirilmesi, tütün ekicilerinin desteklenmesi ve eğitilmesi, tütün borsasının kurulması, tütün üretici kooperatiflerinin finansmanı, sektörce kurulacak hangar ve kurutma tesisi gibi yatırımların, ülke dışında Türk tütününden mamul sigara fabrikalarının kurulması, TEKEL'in tütün mamullerinin, ihracatının, desteklenmesi, amacıyla, çıkarılmıştı. Ancak, 21.02.2001 tarihli ve 4629 sayılı Kanun ile kesintileri Genel Bütçe’ye irat kaydedilen Tütün fonu amacına uygun kullanılmamakla birlikte ithalata karşı piyasayı koruması bakımından ülkemiz tütün sanayicisini ve tütün üreticisini korur nitelikte ve sigara üretiminin de ithalat yerine yurt içinde üretilmesini teşvik eder mahiyettedir (Tarimmerkezi).

Tütün Fonu kesinti tutarları ise; Yabancı tütünler ile yurt içinde harmanlanmış ve imal edilmiş (blended) sigaraların bünyesine giren yabancı tütünün ithalinde ton başına 3000 dolar ve üretilmiş halde ithal edilen sigaralardan paket başına 0,40 dolar’dır. Tütünden alınan tütün fonu ve vergiler, ithal edilen Virginia ve Burley tütünün maliyetini artırmakta ve üreticileri korumaktadır (TISK).

05/11/2008 tarihinde yayınlanan “Avrupa Komisyonu Türkiye 2008 İlerleme Raporu”nun Vergilendirme” başlıklı 16. Faslında, “..Tütün Fonunun ayrımcı olduğu, sadece ithal edilen tütün ve sigaraya yerli ürünlere uygulanmayan özel bir vergi olarak uygulandığı...” ifadelerine yer verilmiştir (Tarimmerkezi).

Bütçeye yıllık 200 milyon dolarlık katkı yapan Tütün Fonu kesintisinin 2010’dan başlayarak, 2018’e kadar sıfırlanmasının taahhüt edilmesi sektör tarafından endişe ile karşılanmaktadır. Tütün Fonu’nun kaldırılması ile tütün ithalatının artacağı, bu durumun yerli üretimi bitirip, üreticileri sıkıntıya sokacağı beklenmektedir (Radikal).

7.2. TÜTÜN İŞLEME-BAKIM

Üreticilerden satın alınan şark tipi tütünler önce hazırlık muayenesine tabi tutulur. Bu muayenede denkler; nevi, el, boyut, koku, doku, renk, yaprak bütünlüğü, arıza ve hastalık durumlarına göre gruplara ayrılır ve işaretlenir. Böylece işleme partileri ve paçalı hazırlanmış olur.

Tütünler, yetiştirildikleri bölge ve menşee özellikleri esas alınarak TS 1000 standardında belirlenen “Altı Nevili Tasnif”, “Amerikan Grad Tasnifi”, “Class-Unic” ve “Üç Nevili Tasnif” olmak üzere dört farklı “kalitelere göre sınıflandırılma” şekillerinden herhangi birine göre işlenmektedir. Alıcıların farklı taleplerinin olması halinde TAPDK’dan izin alınmak suretiyle farklı bir sınıflandırma şekli ile de işlenebilmektedir (DPT, 2007: 123).

Tablo: 7.24. Tekel’in Tütün İşleme Üniteleri

Kuruluş	Bölgeler	İşletme Tesisi	Personel sayısı
TEKEL	Ege	4	1487
“	Marmara	6	169
“	Karadeniz	11	1695
“	Doğu	2	217
“	Güneydoğu	13	1722
Toplam		36	5290

Kaynak: (DPT, 2000: 12).

Ülkemizde en yaygın kullanılan Amerikan Grad sınıflandırmada tütünler A Grad (AG), B Grad (BG), ve KP olarak ayrı denkleştir. Başlıca denkleme usulleri büyük tonga, küçük tonga, İskenderiye ve Rumeli tarzlarıdır. Denklerin; ağırlık, boyut, içerik, tütün tava bakımından standart ve/veya homojen olması, ambalaj ve etiketlerinin noksatsız olması gerekir.

İşlenen (oriental) tütünler, fermantasyon geçirmelerine ve olgunlaşmalarına elverişli şartları taşıyan depolarda bakım ve muhafaza altına alınırlar. Tütünler bu depolarda teknik özellik ve şartlara göre *İstif*, *kılıç* veya *plaka* olarak adlandırılan

tarzlarda yığılarak bekletilirler. Durum ve ihtiyaca göre alabora, boşalma, taraklama, kesim ve presleme gibi işlemlerde uygulanmaktadır. Bu işlemler tütünlerin kalitelerinin korunması ve geliştirilmesine yönelik olan denklemlerde ki iyileştirme uygulamalarıdır. (DPT, 2000: 19).

Şark tipi tütünlerde fermantasyonun daha uygun şekilde geçmesi ve böylece kalitenin yükseltilmesini sağlamak amacıyla güdümlü fermantasyon işlemine tabi tutulur. Güdümlü fermantasyonda; sıcaklık, nem, havalandırma ve fermantasyon seyri ayarlanmaktadır (DPT, 2007: 124).

Tablo: 7.25. Tekel'in Tütün Bakım Depoları

Kuruluş	Bölgeler	Depo Sayısı	Depo Alanı (M2)	Personel Sayısı
TEKEL	Ege	302	628.045	3.687
“	Marmara	82	147.393	2.397
“	Karadeniz	229	382.360	597
“	Doğu	23	56.586	2.457
“	Güneydoğu	130	551.370	385
Toplam		766	1.765.754	9.523

Kaynak: (DPT, 2000: 12).

Ülkemizde, Osmanlı döneminden beri irili ufaklı çok sayıda tütün işleme atölyesi kurulduğunu biliyoruz. 1980'li yılların sonuna doğru tütün tekelinin kaldırılması ile birlikte Tekel'in yanı sıra birçok özel kuruluş da bu sektörde faaliyet göstermeye başlamıştır.

Tablo: 7.26. Türkiye İşlenmiş ve İşlenmemiş Tütün Stoklarının Dağılımı (1995-1998)

Tarih	Tekel			Özel sektör			Toplam		
	Miktar (Ton)	Değişim (%)	Pay (%)	Miktar (Ton)	Değişim (%)	Pay (%)	Miktar (Ton)	Değişim (%)	Pay (%)
31.12.1995	443.950	-12	86	74.146	21	14	518.096	-9	100
31.12.1996	337.161	-24	81	81.657	10	19	418.818	-19	100
31.12.1997	283.249	-16	76	89.386	9	24	372.635	-11	100
31.12.1998	370.577	31	81	87.590	-2	19	458.167	23	100

Kaynak: (DPT, 2000: 12).

“1991 yılında fiilen tütün alımı yapan özel firma sayısı 30 iken, devam eden yıllarda birleşme ve faaliyetten çekilmek sureti ile giderek azalan bu sayı 1998 yılında 15 civarına inmiştir” (DPT, 2000: 11).

2005 yılı itibari ile ülkemizde işleme-Bakım ve tütün ticareti yapan önemli firmalar tablo: 7.27’de verilmiştir. Bu kuruluşlar arasında kapasite ve işçi sayısı bakımından önde olan Tekel yurdun dört bir yanına dağılmış işleme ve bakım tesisleri ile yıllarca tütün sektöründe faaliyet göstermiştir.

Tablo: 7.27.Türkiye’de Tütün İşleme-Bakım ve Ticareti Yapan Kuruluşlar

Kuruluş Adı	Yeri	Üretim Konusu	Yabancı Sermaye Payı(%)	İşçi Sayısı	Kapasite Ton
TEKEL Yaprak Tütün İşlt.	İstanbul	Yaprak tütün alım, İşleme ve Bakım		8.951	78.390
Anadolu-Frana	İzmir	“	50,00	349	42.120
Alliance One	İzmir	“	99,98	2.488	64.350
Öz-Ege	İzmir	“	-	599	46.800
Sarper	İzmir	“	-	335	31.762
Socotab	İzmir	“	100,00	1.475	63.180
Sunel	İzmir	“	-	1.100	42.120
TTL	İzmir	“	-	816	64.584
Türkiye Tütünleri	İzmir	“	-	398	18.720
Tezol Tütün	İzmir	“	-	228	20.358
Çakın Tütün	İzmir	“	-	454	-

Kaynak: (DPT, 2007: 118).

7.3.TÜTÜN ENDÜSTRİSİ

Ülkemizde sigara üretimine 17. Yüzyılda, önce küçük atölyelerde başlanmış, daha sonraları 1884 yılında İstanbul-Cibali ve İzmir’de 1885’de Adana ve 1887 yılında Samsun’da İlk üretim tesisleri kurulmuştur. Osmanlı Döneminde Reji şirketi tarafından kurulan bu işletmelerin ardından 1939 yılında Malatya Sigara Fabrikası, 1940 yılında Bitlis Sigara Fabrikası üretime başlamıştır. Bu tesisler kuruldukları ilk yıllarda, genellikle el imalatına dayalı olarak kıyılmış, paketlenmiş tütün ile bir miktar da sigara üretimi yapılmaktaydı. Cumhuriyet dönemindeki ilk önemli sigara üretim tesisi 1969 yılında üretime geçen İstanbul-Maltepe sigara fabrikasıdır. TEKEL daha sonra Tokat sigara fabrikasını (1984) ve nihayet Samsun Ballica sigara fabrikasını (1997) devreye sokmuştur.

Tütün mamullerinin 1986 yılında üretim-dağıtım ve satışında devlet tekelinin kaldırılmasının ardından 1991 yılında bir takım düzenlemeler yapılarak uluslar arası sigara üreticisi firmaların Türkiye’de tütün mamulü üretmelerinin önünde ki engeller kaldırılmıştır (DPT, 2000: 7-8).

TEKEL’in bağlı ortaklığı olan, Sigara Sanayi İşletmeleri ve Ticareti A.Ş.’ne ait sigara üretim işiyle ilgili varlıkların 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun hükümleri çerçevesinde “satış” ve “mülkiyetin gayri ayni hak (intifa) tesisi” yöntemiyle ve bir bütün halinde özelleştirilmesine ilişkin ihale 22.02.2008 tarihinde gerçekleştirilmiştir (TTA).

İhalenin sonucunun Onaylanmasına ilişkin 22.04.2008 tarih ve 2008/23 sayılı Özelleştirme Yüksek Kurulu Kararı 24.04.2008 tarih ve 26856 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak kesinleşmiştir. Alıcı şirket British American Tobacco (BAT), Tütün Mamulleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. ile 24.06.2008 tarihinde satış ve devire ilişkin

sözleşmeler imzalamış ve bu tarihte Şirketin üretim faaliyetleri de son bulmuştur (TTA).

Bilindiği gibi 2003 yılında yapılan ilk ihalede verilen teklif 1 milyar 150 milyon dolar iken, o günkü kur değeriyle karşılığı 1.92 trilyon liraydı. BAT Şirketinin ihaleyi kazandığı 1 milyar 720 milyon doların karşılığı ise 2 trilyonu biraz geçiyordu.

Aynı tarihlerde Türkiye dünyadaki 8. büyük sigara pazarı iken, Tekel Türkiye'nin %29 pazar payına sahipti. BAT'ın Tekel'i almadan önce ki pazar payı ise %7 civarında idi (Tümgazete).

Tekel'in logosu BAT'a devredildiği için Şirket Yönetim Kurulunun 23.10.2008 tarih ve 201 sayılı Kararı ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın (ÖİB) 01.12.2008 tarih ve 1090 sayılı Oluru ile Ana Sözleşmede yapılan değişiklik sonucu "TEKEL" logosu "**tta**" olarak değiştirilmiştir.

BAT firması Tekel'in İstanbul, Adana, Balıca, Malatya, Bitlis ve Tokat sigara fabrikalarını ve bu fabrikaların envanter kayıtlarında yer alan makine ve teçhizat, yedek parça, hammadde, yarı mamul ve mamul stokları ile sarf malzemesi nitelikli varlıklar, işletme malzemeleri ve üretim faaliyetlerinde kullanılan tüketim malzemeleri, taşıtlar, demirbaşlar, diğer varlıklar ile yatırım programı çerçevesinde alımı yapılmış olan makine ve teçhizat ile sigara fabrikalarının üretim işi ile ilgili sözleşme imza tarihi itibarıyla tüm siparişler ve bunlara ait sözleşmeler şirkete devredilmiştir (Tümgazete).

Tekel özelleştirme programına alındığında 110 yaprak tütün işyeri, 6 sigara fabrikası, 19 alkollü içki üretim tesisi, 84 pazarlama müdürlüğü, 10 tuz işletmesi, bir kibrit fabrikası, bir ambalaj fabrikası ve bir viskoz fabrikası vardı. 2009 yılına gelindiğinde 57 yaprak tütün işyeri, 2 tuz işletmesi ve bir ambalaj fabrikası geriye kalmıştı (Karasaban).

7.3.1. Tütün Mamulleri Üretim Bilgileri

Dünyada ve ülkemizde üretimi yapılan tütünün çok büyük bir bölümü sigara üretiminde, geri kalanı ise puro, pipo gibi diğer tütün mamullerinin üretiminde kullanıldığını birçok kez belirtmiştik.

Sigara; günümüz modern sigara üretiminde proses yönünden birbirini izleyen başlıca bölümleri tütün hazırlama, sigara imalat ve sigara paketlemedir. Sigara üretiminin firmalara veya markalara özgü içim özelliği tütün hazırlama bölümünde hazırlanmaktadır. Tüketicinin beğenisini kazanacak içim karakterinde, ürün standartlarına uygun ve ticari rekabete sahip bir harmanı hazırlayabilmek sigara üretim teknolojisinin temelini teşkil etmektedir.

Tütün hazırlama bölümünde hazırlanan sigara harmanı, teknolojinin sağladığı İmkânlarla sigara imalat ve paketleme bölümünde sigara kâğıdına sarılıp filtresi yapıştırılmakta, sigaraların paketlenmesi suretiyle piyasaya sunulmaktadır (DPT, 2007: 124).

Tablo: 7.28. Türkiye Sigara Üretim ve Satış Miktarları

Yıllar	Sigara Üretim Miktarları (İhracat Dâhil) Milyon Adet	Sigara Satış Miktarları (İç Piyasa) Milyon Adet
2005	114.572	106.717
2006	125.807	107.908
2007	126.120	107.455
2008	135.041	107.859
2009	132.913	107.555

Kaynak: (TAPDK).

Ülkemizde son beş yılın sigara üretim ve satış miktarları tablo: 7.28'de verilmektedir. Tablomuzu incelediğimizde Tekel Sigara fabrikalarının devredildiği 2008 yılı ve sonra ki 2009 yılı üretim miktarlarında artış gözlenmektedir. Ancak iç piyasada ki satış miktarlarında önemli bir değişiklik görülmemektedir. Bu farkın sigara ihracatında ki artıştan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Sarmalık kıyılmış tütün; el yardımıyla sigara kâğıdına sarılmak veya boş sigara tüplerine (makaron) doldurulmak amacıyla üretilir. Tütün hazırlama bölümünde harmanlama, rutubetlendirme, açım ve kıyım işlemleri yapılmakta, kıyılan tütünler kurutulup belirli gramajlarda paketlere doldurularak satışa arz edilmektedir (DPT, 2007: 126)

Pipo tütünleri; üretim şekli ve tatlarına göre üçe ayrılmaktadır. Üretim şekline göre bu ayırım kıyılmış, preslenmiş ve bükülmüş pipo tütünleri olarak yapılabilir. Tatlarına göre ise Amerikan karışımı, İngiliz karışımı ve Hollanda karışımı belli başlı olanlarıdır. Pipo tütünlerinin genel imalat seyri içinde yapılan işlemler; harmana uygun tütünlerin seçilmesi, damar çekme, harman hazırlama (sos) ve koku verilmesi, dinlendirme, proses metoduna göre presleme, kıyım ve ambalajlama olarak sıralanabilir (DPT, 2007: 126)

Puro; Tütün tarihi ile kıyaslanacak kadar eski bir geçmişe sahip olan puro ilk olarak Güney Amerika, Meksika ve genellikle Karayip Denizi adalarında totem ayinlerinde kullanılmıştır. İlk yerli puro üretimine 1935 yılında başlanmış olup, bunu takip eden yıllarda Marmara, Florya, Esmer, Toros, Ege, Çankaya adı ile muhtelif puro imali yapılmıştır. 1947 yılında ise bütün bu markaların yerine Marmara, Topkapı, İstanbul, Pazar ve Ankara adı ile piyasaya yeni purolar sunulmuş ve bu isimlerle devam edilmiştir.

İlk kullanımından beri klasik anlamda bir puro üç kısımdan meydana gelmektedir: İç dolgu (filler leaf), Alt sargı (binder leaf), Üst sargı veya yaldız (wrapper leaf) İç dolgu, puronun içimine yön veren esas kısım olup, parçalanmış veya yaprak halindeki puroluk ve kısmen sigaralık tütünlerden oluşur. İç dolgu puroluk tütün ve tütün atıklarından yapılmış bobin haldeki homojenize tütün, ince yaprak halindeki iç

sargı malzemesinin içine konulmakta, puroluk bir dış sargı yaprağı ile tekrar sarılarak imalatı tamamlanmaktadır. Purolar, Türkiye’de ağırlıklarına göre cigar, cigarillo; şekillerine göre ise corona, torpedo, panetella gibi isimler almaktadır (DPT, 2007: 126-127).

Nargilelik Tütün Mamulü; Türkiye’de nargilelik tütün mamulleri natürel ve aromalı olmak üzere iki şekilde üretilmektedir. Natürel nargilelik tütün mamulü Hatay ilimizin Samandağ ve İskenderun ilçelerinde yetiştirilen Tömbeki tütününden üretilmektedir. Tömbeki tütünü belirli oranda kalitesine göre harmanlanmakta ve rutubetlendirilerek açılmaktadır. Açımı müteakiben özel silolarda dinlendirilmekte ve kıyım makinesinde 8 mm kalınlığında kıyılmaktadır. Kıyım sonrası dinlendirilen Tömbeki tütünü ambalajlanarak nargile aparatı ile içilmek üzere satılmaktadır.

Aromalı nargilelik tütün mamulü üretiminde, harmanı hazırlanan tütüne önce tütün hazırlama bölümünde rutubet kazandırılır, açımı sağlanır ve dinlendirilmesini müteakip kıyım makinesinde kıyılır. Kıyılmış tütüne aroma ve diğer katkı maddeleri ilave edilmekte, belirli bir süre dinlendirildikten sonra nargile aparatı ile içilmek üzere paketlenerek satışa sunulmaktadır (DPT, 2007: 127)

Tablo: 7.29’da 2007 yılı itibari ile ülkemizde Tekel ile beraber tütün mamulleri üreten belli başlı kuruluşlar verilmiştir. Tütün tekeli kaldırılmasından sonra özel teşebbüsün mamul üretimine başlaması da uzun sürmemiştir. 1990’lı yıllar da başlayan ve sayıları giderek artan yerli ve yabancı firma, Tekel Sigara Sanayi’nin özelleştirilmesi gerçekleşinceye kadar Türkiye pazarında Tekel ile rekabet halinde olmuşlardır.

Tablo: 7.29.Türkiye Tütün Mamulleri Endüstrisinde Önemli Kuruluşlar

Kuruluş Adı	Yeri	Üretim Konusu	Yabancı Sermaye Payı (%)	İşçi Sayısı	Kapasite (milyon adet, ton)
TEKEL SİĞARA SAN. İŞLT. VE TİC. A.Ş.	Adana	Sigara Tömbeki		4.490	10.656 1.755
	Balıca	Sigara			16.163
	Bitlis	Sigara			1.881
	İstanbul	Kıyılmış Tütün			211
		Sigara			20.218
	Malatya	Pipo			47
Tokat	Sigara Sigara		9.014 20.218		
PHILSA	İzmir	Sigara	75,00	716	28.220
JTI	İzmir	Sigara	100,00	387	20.358
TEKA(İstanbul Tütün)	İstanbul	Puro	-	5	37
BAT	İzmir	Sigara	87,50	189	9.056
EUROPEAN	Mersin	Sigara	50,00	220	3.285
IMPERIAL	Manisa	Sigara	100,00	110	6.599
IMEKS	İzmir	Arom.Narg.Tüt.	-	4	288
ŞERBETLİ	Trabzon	Ttn.Arom.Narg.	-	4	351
SELAR	İstanbul	Ttn.Arom.Narg.	-	5	585
SMYRNA	İzmir	Tütün	60,00	5	59

Kaynak: (DPT, 2007: 119).

ÖİB'nın 13.06.2008 tarih ve 2008/ÖİB-K-09 sayılı Kararına istinaden, 08.10.2008 tarihinde Sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmeye göre; pipo, kıyılmış tütün ve nargile tütününün üretim ve dağıtımı Tabac Turc Nargile ve Pipo Tütün San. Ve Tic. A.Ş.'ne devredilmiştir (TTA).

Tütün mamulleri üretiminde ülkemiz gelişmiş teknolojilere sahip ülkelerle aynı teknolojiyi kullanmasına rağmen bazı önemli imalatlar yapılamamaktadır. Sigara imalatında ihtiyaç duyulan homojen (reconstitue) tütün imalatı yapılamayıp, yurt dışından temin edilmekte veya tütün döküntüleri yurt dışına gönderilerek fason imalat yaptırılmaktadır. Aynı şekilde, tütün hacminin genişletilmesi olarak ifade edilebilecek şişirme teknolojisi henüz ülkemize getirilememiştir. Şişirilmiş tütün ihtiyacı da yurt dışından karşılanmaktadır.

Filtreli sigarada, filtre çubuğu önemli maliyet unsurlarından birisidir. Filtre çubuğunun temel maddesi ise tow'dur. Tow üretimi büyük yatırım istemekte ve bu sebeple ancak talep yüksek boyutlarda olduğu takdirde belki kurulabilecek bir sanayidir. Bu sebeple tow'da yurt dışından ithal edilmektedir (DPT, 2000: 24). Bunların dışında sigara kâğıdı, triasetin, filtre kâğıdı, holt-melt, uç kâğıdı, alüminyum folyo, polipropilen, açma şeridi, paket yapıştırıcısı ve mürekkep malzemelerinden bazıları ithal edilmektedir (DPT, 2007: 137-138).

8.SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizin önemli sanayi bitkilerinden olan tütünün, yurdumuza girişinden günümüze uzanan dönemi inceledik. 1600’lü yılların başında topraklarımıza girdiğinden itibaren çiftçimiz için önemli bir tarım ürünü haline gelen, yılların bilgi ve birikimi ile dünya tütüncülüğü arasında saygın bir yer edinen tütünlerimiz, daha ilk yıllardan itibaren ihracat olanakları ile ülkemizin gelir kaynakları arasında yerini almıştır.

Osmanlı döneminden Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen süre zarfında bu önemli ticari bitkiden yeterince faydalanamadığımız görülmektedir. Yasaklamalar, yetersiz tütün politikaları, dönemin özelleştirme uygulamaları sayılabilecek imtiyazlar, tütün tasarrufunu 40 yıla yakın süre elinde bulunduran Reji İdaresi dönemi (Bkz, S.28) gibi uygulamalar tütüncülüğümüzün ilerlemesinin önünde ki engeller olarak karşımıza çıkmıştır.

Cumhuriyetle birlikte gelişmeye başlayan tütün sektörü, o dönemlerde devletin sınırlı olan gelir kaynakları arasında kendini göstermiş, önem arz eden hususlar arasında yerini almıştır. Nitekim İzmir İktisat Kongresinde Reji’nin kaldırılma kararının alınması ve tütün tekeli idaresinin hükümete verilmesi (Bkz, S.43), bu önemin göstergesi sayılabilecek unsurlardır. Bu sebeple devletin ilk yıllarda tütün tarımını desteklemesi, kaliteli üretim için gerekli şartları oluşturması dikkatimizden kaçmamıştır.

Bu dönemde yapılan düzenlemeler Türk tütüncülüğünde yeni bir başlangıç olmuş, üretim ve ihracat miktarları artmıştır. Sözü geçen dönemde ülkemizin toplam ihracatında ki tütün ihracat oranı %36’lara yükselmiştir (Bkz, tablo.7.6). Ancak II. Dünya Savaşı ile birlikte arz-talep dengesinin bozulması, tütünlerimize olan dış talep daralması ve mevcut yüksek üretim düzeyi stok sorununu doğurmuş, üretim planlaması yapma mecburiyeti getirmiştir. Ancak yıllar içinde sektörün siyasi hesaplara konu

olması, istenilen sonuçlara ulaşmayı engellemiş, üretim yıl ve yıl artmıştır. Örneğin 1950'li yıllarda 100 bin ton tütün üretilirken, 1970'li yılların ortalarında 300 bin tonlara ulaşmıştır. Üretim de ki artış, ihracat oranlarına yansıtılamamış, toplam ihracat içinde ki tütün ihracat oranı giderek düşmeye başlamıştır (Bkz, tablo.7.13).

Yine de Cumhuriyet'ten itibaren bazen dalgalanmalar görülse de ihracat hacmi sürekli artış kaydetmiş, 1932 yılında 30 bin ton dolaylarında olan üretim, 1957 yılında yaklaşık 90 bin seviyelerine yükselmiştir.

Diğer yandan dünya'yı etkisine alan Amerikan sigaraları tüketici tercihlerinde değişime neden olmuş, mamullerde Oriental tütün kullanım oranının düşmesi ile Türk tütünü iç ve dış talepte sıkıntıya uğramıştır. Tütün tekelinin kaldırılması ile ülkemizi saran yabancı sigara şirketleri, bir yandan Osmanlıdan beri süregelen ithalat yasağının kaldırılması, tütüncülüğümüzde ki sorunları artırmıştır. Yıllardır tütün üreticisi ülke konumundayken, son yıllarda ki üretim hacminin düşmesi, ithalat miktarının artması sebebiyle ithalatçı ülke konumuna gelmemize neden olmuştur.

2000'li yıllar ile başlayan Tekel'in özelleştirme süreci ve kotalar, beraberinde tütün üretimini azaltmak için uygulamaya konulan alternatif ürün projesi, üretimin azalma noktasında önemli paya sahiptir. Nihayetinde özelleşen TEKEL ve kapanan işletmeler belirsizliğin kapılarını aralamıştır.

Günümüzde özelleştirme uygulamalarına birçok ülke başvurmaktadır. Ülkemiz de bu akıma uyarak, devlet eliyle sigara üretimini sonlandırmıştır. Ancak gerek tarımsal kesimle direkt irtibatlı olması, gerekse yüksek oranlı vergilendirme yoluyla çok önemli bir gelir kaynağını teşkil etmesi, tütün sektörünün sürekli kontrol altında tutulmasını gerektirir. Tütün üretim ve satışının serbest piyasa koşullarına bırakılması ile güçsüz olan tütün üreticisi uluslar arası tütün şirketlerine karşı korunmasız kalabilecektir.

Ülkemizde ki tütün üreticilerinin sosyal yapısı incelendiğinde; kırsal alanda yaşayan, geçim kaynağının büyük bir bölümünü tütün ile sağlayan fakir kesimlerden oluştuğu görülecektir. Üretimin azaltılması ile 500 bin olan üretici sayısında ki ani düşüş, tütün üreten bölgelerde istihdam sorunu doğurmuştur.

Ülkemizde son dört yılda üretilen tütün miktarının ortalamasını aldığımızda 90 bin tonun bile altında kalmıştır. Yine son dört yılın ihracat rakamlarının ortalamasını aldığımızda 123 ton civarlarındadır. İthalatta ise son yıl 81 bin ton tütün ithal edilmiştir. Hatırlanacağı üzere yasak olan yaprak tütün ithalatı serbest bırakılalı ancak 20 yıl olmuştur.

Türkiye’de üretilen tütün mamulleri için yıllık ortalama 50.000 ton yaprak tütün iç üretimle karşılanmaktadır. 55.000 ton ise ithalatı yapılan Virginia, Burley, homojenize tütün, şişirilmiş tütün, şişirilmiş damar ve tütün damarı kullanılmaktadır. (DPT, 2007: 140).

Nitekim bugün gerçekleşen üretim iç piyasa şark tipi tütün ihtiyacını ancak karşılayacak düzeydedir. Kaldı ki, uzun yıllar önemli ihracat ürünlerimiz arasında olan ve 120 bin tonun üzerinde gerçekleşen ihracat miktarını karşılansın. Tüm bu olumsuzluklarla beraber kaldırılmak istenen “mülga tütün fonu” üretimin bitme noktasına gelmesine, ithalatın daha da artmasına yetecektir. İthal tütünden kg başına alınan 3 dolar ülkemiz üreticisi için sigorta mahiyetindedir. Zaten yüksek maliyetlerden dolayı zor durumda olan üretici, tütün fonu kaldırıldığı takdirde yabancı üretici ile rekabet etme şansı bulamayacaktır.

Devletlerin önemli görevleri arasında, ekonomik ve sosyal yapının iyileştirilmesine yönelik politikaların tespiti ve uygulama zemininin oluşturulması gelmektedir. Ülke de ekonomi faaliyetler gerçekleşirken, ekonomiye daha yararlı

alanlara halkı yönlendirmek yine devletin asli görevleri arasındadır. Bunun yanında bu görevi ifa ederken; Ekonomik istikrarın sağlanması, gelir dağılımı dengesizliğinin düzeltilmesi, bölgeler arası gelişmişlik farkının en aza indirgenmesi, işsizliğin önlenmesi, özel sektörde sermaye birikiminin sağlanması, tekellerin önlenmesi, rekabet ortamının yaratılması ve daha bunun gibi sayabileceğimiz birçok unsuru göz önünde bulundurması gerekir.

Ülkemizde 2002 yılında tarımın istihdama katkısı %35 iken bu oran 2008 yılında %22'ye geriledi. Türkiye tarımsal üretimde kendine yeterli olmayan bir ülke konumuna gelmektedir. Son yıllarda tarımsal dış ticaret büyük açıklar vermektedir. Bu açık 2007 yılında ilk kez bir milyar dolara yaklaştı, 2008 yılında ise 2,4 milyar dolar oldu (Karasaban). Tarım ülkesi olduğumuz unutulmamalı, her alanda olduğu gibi tütün tarımında destekleme ve üretim teşvikleri terk edilmemelidir.

Yerli tütünün, sigara üretiminde bugünkü kullanım miktarını koruyucu düzenlemeler getirilmelidir. İç tüketim ve ihracat için ihtiyaç duyulan ancak devlet desteği olmadığından tütün üretiminden vazgeçen üreticilere bu tütünleri üretmeleri için prim verilmelidir. Tütün fonu uygulamasına devam edilmeli, fondan sağlanan gelirin bir kısmı ile Türk tütün üreticisi desteklenmelidir.

Son yıllarda üretim ve ihracat miktarımız azalırken, ithalat miktarımız 80 bin ton üzerinde gerçekleşmektedir. İhracata gerekli hassasiyet gösterilmeli, ithalatın azaltılması için tedbirler alınmalı, ihtiyaç duyulan yabancı menşeli tütün mutlak suretle yurtiçi üretimle karşılanmalı, nihayetinde gerekli kalifiye eleman ve diğer unsurlar (arazi, tecrübe, doğa şartları vb.) ülkemizde mevcuttur.

Sigara imalatında ihtiyaç duyulan homojen (reconstitue) tütün, Filtreli sigarada, filtre çubuğu, sigara kâğıdı, triasetin, filtre kâğıdı, holt-melt, uç kâğıdı, alüminyum

folyo, polipropilen, açma şeridi, paket yapıştırıcısı gibi malzemelerin imalatının büyük oranda yurt içinde üretimi teşvik edilmeli ve dünya tütün tüketiminde ön sıralarda bulunan ülkemiz, mamul ve yarı mamul ihracatçısı konumuna gelmelidir.

Türkiye’de son yıllarda ülke nüfusunda meydana gelen artışa paralel olarak resmi sigara tüketiminde artış olmamış, hatta %5-6 oranında düşüş kaydedilmiştir. Bu düşüşteki temel nedenlerden birisi Türkiye’ye yasadışı yollardan giren kaçak ve sahte tütün mamulleridir. Tütün mamullerinin bünyesindeki vergi oranlarının yüksekliği, mevzuatın yeterli olmaması, koordinasyon ve işbirliği içinde etkin bir mücadelenin sağlanamaması, tüketicinin yeterli bilince sahip olmaması gibi nedenlerden dolayı tüketici, piyasalardaki kaçak ve sahte ürünlere yönelmektedir. Bu mamullerin yıllık tüketim miktarının %10-15 civarında olduğu, bu yolla Devletin vergi kaybının ise yaklaşık 750 milyon ABD Doları civarında gerçekleştiği tahmin edilmektedir.

Yasadışı tütün mamulü ticareti ile mücadele, kamu ve özel sektör arasında etkin işbirliğini gerektirmektedir. Ruhsatsız tütün mamulü satışının önlenmesi gerekmektedir. Piyasa düzenlemesi ve denetlemesi alanlarındaki mevzuat ve uygulama sorunlarının tespit edilerek çözümler getirilmesi zorunludur. Türkiye’ye girişi engellemek için serbest bölgelerdeki, gümrük kapılarındaki ve sahillerdeki denetimlerin artırılması gerekmektedir (DPT, 2007: 172).

KAYNAKLAR

- Akalın, G. (2008). *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2008/384.
- Aral,T.N.(1986). *Sigara Endüstrimizin Yabancı Tütün ve Sektöre Açılması ve Türk Tütüncülüğü*. Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12-13-14 Kasım.Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Ataseven, Y. (2005). *AB ve Türkiye’de Tütüne Yönelik Politikalar: Karşılaştırmalı Bir Analiz*. TC. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı TEAE Yayınları Proje Raporu 2001-12. Yayın No: 139 Ankara. ISBN: 957-407-183-7.
- Ataseven, Y. (2005). *AB ve Türkiye’de Tütüne Yönelik Politikalar – Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Ceylan, Ç. İ. (1995). *Türkiye’de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi*, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Cillov, H. (1965). *Türkiye Ekonomisi Bakımından Tütünün Önemi ve Gelişme İmkânları* İstanbul. İstanbul Ticaret Odası Yayınları
- Çalık, E. (2005). *Reji Uygulamasına Trabzon Örneği*, Tütün Ekserler Derneği Bülteni,Sayı: 70, Nisan-Mayıs-Haziran 2005.
- DİE, (1948). *İstatistik Yıllığı* Ankara; DİE Yayın: 285.
- DİE, (1992). *İstatistik Göstergeler 1923- 1990*. Ankara: DİE Yayın: 2790
- Dikman, T.ve ark. (1986). *Tütün Ticareti, Önemi -Sorunları*, Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12- 13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.

- Dikmen, N. (2005). *Türkiye’de Sigara Tüketimi ve Tüketimi Etkileyen Değişkenler Üzerine Bir Model Çalışması*, K.T.Ü İktisadi İdari Bilimler Dergisi, cilt:19, Sayı:1 Nisan 2005
- Doğruel,F. Ve Doğruel, S. (2000). *Osmanlıdan Günümüze Tekel*, İstanbul: Tekel Yayınları
- DPT. (2000) *Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayi Özel İhtisas Komisyon Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ankara 2000 DPT: 2523.ÖİK:539.
- DPT. (2007) *İçki, Tütün ve Tütün Ürünleri Sanayi Özel İhtisas Komisyon Raporu* Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı Ankara 2007 DPT: 2724. ÖİK: 677
- Ersan, A.(2004) *Tütün Sektör Profili*, İstanbul Ticaret Odası Etüt ve Araştırma Şubesi
- Gümüş, A. H, Gümüş S. G. (2005). *Türkiye’de Tütün Sektöründe Mevcut Uygulamalar ve Sektörün Geleceği*, Tarım Ekonomisi Dergisi; 11(2):81-89.
- Güney, O. (1986). *Tütün Tarımı*, Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12 - 13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Gür, M. (1986). *Tütün Ticareti, Önemi ve Sorunları*, Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12-13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Gür, M. (1986). *Yabancı Tütünler – Türk Tütünleri*, Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12-13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Güven, O. (1990). *Türkiye’de Uzun Vadeli Tütün Politikası*, İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı, Seminer ve Tebliğler, Yayın No: 1990/78
- İncekara, F. (1986). *Ülkemizde Yerli ve Yabancı Tütünlerin Geleceği Hakkında Düşünceler*, Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12-13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.

- Işık, M. (2001) *Tarımda Özelleştirmenin Arka Planı*, Tütün Ekserler Derneği Bülteni, Mart-Nisan: 2001
- Kayıkçı, S. (2005). *Bir Kamu Politikası Süreci Analizi: 1980 Sonrası Türkiye’de Tütün Politikası*”, Makale, Mülkiye Dergisi, Cilt: XXIX, Sayı: 247.
- Ketenci, K. (1986). *Yurdumuzda Yabancı Tütünlerin Yetiştirilmesi Çalışmaları*, Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12-13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Mercimek, V. (1999). *Tarihi Süreç İçerisinde Türkiye’de Yetiştirilen Tütün Miktarı ve Değişim Sebepleri*, Tütün Ekserler Derneği Bülteni, Sayı:42 Mart-Nisan 1999.
- Otan, H ve Apti, R (1989). *Tütün*. İzmir: Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Yayını No: 83.
- Ömeroğlu, A. (2005). *Avrupa Birliği’nin tütün Politikası*, Tütün Ekserler Derneği Bülteni, Sayı:70, Nisan-Mayıs-Haziran 2005.
- Önder, Z. (2003). *Türkiye’de Sigara Fiyatları ve Tüketim İlişkisi*, Toraks Derneği, Tütün Kontrol Uzmanlığı Kursu, 7 Mayıs 2003.
- Özavcı, Ö. (2007) *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye Tütün Ekonomisi ve Politikaları: AB Ülkeleri ile bir karşılaştırma*, Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Özçam, A.(1986). *Ege Bölgesi Tütüncülüğündeki Dar Boğazlar ve Yabancı Tütün Çeşitlerine Kayma Olasılığı*. Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu, 12-13-14 Kasım Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Özkul, İ. ,Sarı Y. (2008). *Türkiye’de Tütün Sektörünün durumu, sorunları ve çözüm önerileri 2*. Ulusal İktisat Kongresi DEU/İİBF/ İktisat Bölümü İzmir.
- Öztürk, C. (2003). *Milli Mücadele Döneminde Reji Sorunu*, Tütün Kitabı, Editör: E.G.Naskalli, İstanbul Kitabevi 195.

- Özyıldırım, T. (1986). *Sigara Sanayi, Türkiye Tütüncülüğü ve Geleceği Sempozyumu*, 12-13-14 Kasım. Tokat: Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Tanrıverdi, H. (1990). *Türk Tütün Politikasının Avrupa topluluğu Ortak tütün Politikasıyla bütünleşmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi.
- Tarım ve Köy işleri Bakanlığı (1989). *Tütün*, Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayın No:83 Menemen-İzmir
- Tarım ve Köy işleri Bakanlığı, (2001). *Türkiye Tütün Çeşitleri*, Ege Tarımsal Araştırma enstitüsü, menemen-İzmir
- Tekay, Y. (2005). *Gündem*, Tütün Ekspertler Derneği Bülteni, Sayı:70, Nisan-Mayıs-Haziran2005.
- T.E.D.B, (2001) Tütün Platformu, 23 Nolu Bildiri, Tütün Ekspertleri Derneği, Sayı: 54 Mayıs-Haziran-Temmuz 2001.
- Tekel, (1986). *Türkiye’de Tütüncülük*, Tütün, Tütün Mamülleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü
- Tekel, (1994). Milli Tütün Komitesi 12. Toplantısı, 22 Aralık 1994, Ankara.
- Tekel, (2003). *Tekel Gerçeği*, Tek Gıda-İş Sendikası, İstanbul.2003.
- Tekel, (2004). *2003 Yılı Faaliyet Raporu*, Yaprak Tütün İşletmeleri ve Ticareti Müessesesi Müdürlüğü, İstanbul, 2004.
- Ünal, M. (1998). *Tütünün 75 Yılı*, Tütün Ekspertler Derneği Bülteni, Eylül- Ekim, 1998
- Ünal, M. (2003). *Tütünün Dört Yüz Yılı*, Tütün Kitabı, Editör: E. G. Naskalli, İstanbul, Kitabevi 195.

Yılmaz, F. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili*, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://www.fao.org/>. (12.10.2009)
- <http://www.tutuneksper.org.tr/> (23.10.2009)
- tumgazeteler.com/?a=5725550 (29.10.2009) –(01.11.2009)
- <http://www.tapdk.gov.tr/> (05.11.2009)
- <http://ekutup.dpt.gov.tr/imalatsa/oik539.pdf> (18.11.2009)
- <http://www.tutuneksper.org.tr/> (26.11.2009)
- <http://www.tarihonline.org/2009/06/merkantilizm.html>
- http://www.france-tabac.com/documents/FT_Le%20tabac%20dans%20le%20monde_2005.pdf (29.11.2009) - (01.12.2009) - (8.12.2009)
- <http://www.nass.usda.gov/> (14.12.2009)
- (<http://faostat.fao.org/site/342/default.aspx> (24.12.2009)
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kliring> (17.01.2010).
- <http://www.oib.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm> (25.01.2010)
- <http://www.egelihracatcilar.com> (05.02.2010)
- <http://www.resmi-gazete.org> (07.02.2010)
- <http://www.yapraktutun.gov.tr/Faaliyet/2004.aspx> (09.02.2010)
- <http://www.tta.gov.tr/default.asp?islem=tarihce> (11.02.2010)
- http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1931&id=94 (15.02.2010)
- http://www.tarimmerkezi.com/haber_detay.php?hid=27518 (19.02.2010)
- <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=935266&Date=11.05.2009&CategoryID=101> (03.03.2010)
- <http://www.ttasigara.gov.tr/> (18.03.2010)
- <http://www.tumgazeteler.com/?a=2580233> (21.03.2010)

- <http://www.tutunbirliigi.com/TütünRehberi/TürkiyeTütünÜretimMiktarı/tabid/80/Default.aspx> (02.04.2010)
- <http://www.tumgazeteler.com/?a=2780255> (06.04.2010)
- <http://www.tobaccolleaf.org/membership/index.asp?op=1>
- <http://www.populertarih.com/tutun-kullaniminin-tarihcesi/>
- <http://www.karasaban.net/tekel%E2%80%99in-ozellestirilmesinin-ardindan/>
(25.04.2010)
- <http://www.ekodialog.com/Konular/merkantilizm.html>
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Nikotin>